

VLADA
REPUBLIKE SRBIJE

TIM
ZA SOCIJALNO UKLJUČIVANJE I
SMANJENJE SIROMAŠTVA

Priručnik za uvođenje rodne perspektive u nastavu srpskog jezika za prvi ciklus obrazovanja

1

A

3

Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

Swiss Agency for Development
and Cooperation SDC

Priručnik za uvođenje rodne perspektive u nastavu srpskog jezika za prvi ciklus obrazovanja

Izdavač:

Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva
Vlade Republike Srbije

Autori:

Jelena Stefanović i Saša Glamočak

Urednica:

Jovana Đinđić

Lektura i redaktura:

Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva
Vlade Republike Srbije

Dizajn i priprema:

Marko Ulić

Godina izdanja:

Septembar 2019. godine

PODRŠKA: Izradu ove publikacije omogućila je Vlada Švajcarske u okviru projekta „Podrška unapređenju socijalnog uključivanja u Republici Srbiji”.

NAPOMENA: Ova publikacija ne predstavlja zvaničan stav Vlade Republike Srbije, kao ni Vlade Švajcarske.

Sadržaj

1. Uvod: Ženski rod imenice <i>pesnik</i> je <i>pesnica</i>	2
2. Uvođenje rodne perspektive u prvom razredu	9
2.1 Jezik	9
2.2 Književnost	9
2.3 Jezička kultura	10
2.4 Pripreme za časove	12
3. Uvođenje rodne perspektive u drugom razredu	16
3.1 Jezik	16
3.2 Književnost	17
3.3 Jezička kultura	19
3.4 Pripreme za časove	20
4. Uvođenje rodne perspektive u trećem razredu	26
4.1 Jezik	26
4.2 Književnost	27
4.3 Jezička kultura	28
4.4 Pripreme za časove	30
5. Uvođenje rodne perspektive u četvrtom razredu	37
5.1 Jezik	37
5.2 Književnost	38
5.3 Jezička kultura	41
5.4 Pripreme za časove	42
6. Literatura	50

1. Uvod: Ženski rod imenice *pesnik* je *pesnica*

U naslovu ovog, uvodnog dela priručnika sadržan je odgovor nekih mlađih učenika/ca osnovne škole na pitanje *Kako glasi ženski rod imenice pesnik?* (ako pitanje postavljate na času jezika), ili: *Kako nazivamo ženu koja piše pesme?* (ako pitanje postavljate na času književnosti). Posle smeha koji izaziva ovaj kreativni odgovor, mogli bismo se zapitati da li je on rezultat toga što se za žene koje pišu pesme i dalje koristi naziv u muškom rodu – pesnik – ili što su autorke u nastavnom programu od 1. do 4. razreda osnovne škole zastupljene sa samo 13%. Takođe, mogli/e bismo konstatovati da je reč o diskriminaciji, budući da većina tekstova u nastavnom programu potiče iz 20. veka, pa se ne može koristiti izgovor da *autorki čija su dela dovoljno dobra nema*. Ono što u stvari želimo je da se svi zajedno zapitamo u kakvoj vezi je sve ovo sa rodnom (ne)ravnopravnošću.

Šta je rodna ravnopravnost?

„Rodna ravnopravnost pretpostavlja da muškarci i žene imaju jednake preduslove za ostvarivanje ljudskih prava. Osim toga, rodna ravnopravnost pretpostavlja i da postoje jednake mogućnosti za muškarce i žene da doprinesu kulturnom, političkom, ekonomskom, socijalnom i nacionalnom napretku, kao i da imaju identične mogućnosti da uživaju sve koristi i beneficije od napretka jedne zajednice”¹. U Zakonu o ravnopravnosti polova iz 2009. godine rodna ravnopravnost, odnosno *ravnopravnost polova*, definiše se kao „ravnopravno učešće žena i muškaraca u svim oblastima javnog i privatnog sektora, u skladu sa opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava, potvrđenim međunarodnim ugovorima, Ustavom Republike Srbije i zakonima, i svi su dužni da je poštuju”.

Šta je rod? Koja je razlika između pola i roda?

Za razumevanje koncepta rodne ravnopravnosti važno je razlikovanje termina pol (*sex*) i rod (*gender*). Pod polom se podrazumevaju biološke, anatomske i fiziološke karakteristike žena i muškaraca, koje su uglavnom trajne (kažemo uglavnom pošto postoje operacije namenjene osobama koje osećaju da im ne odgovara pol koji im je pripisan po rođenju). Rod se odnosi na društveno uslovljene karakteristike žena i muškaraca, odnosno na sve one osobine, ponašanja

i aktivnosti za koje jedno društvo smatra da određuju pripadnike/ce određenog pola. Rod je promenljiva kategorija, tako da rodne karakteristike nisu iste u svim vremenima i na svim prostorima. Na primer, u prošlosti žene nisu mogle da nose pantalone, nisu išle u školu niti su glasale, dok je danas to uobičajeno. Takođe, ni danas ne žive na isti način žene u Skandinaviji i žene u Iranu ili Saudijskoj Arabiji. U skladu sa navedenim, ne može se govoriti o polnoj, već o rodnoj ravnopravnosti.

U čuvenoj studiji *Drugi pol* francuska filozofkinja Simon de Bovoar tvrdi da se žena ne rađa već se ženom postaje. Isto se može reći i kada su u pitanju muškarci. U toku procesa socijalizacije deca uče da budu devojčice/žene i dečaci/muškarci tako što usvajaju norme i vrednosti koje društvo smatra karakterističnim za njihovu rodnu grupu. Setite se samo rodnih poruka koje ste dobijali/e u detinjstvu o tome kako treba da izgledaju i da se ponašaju devojčice, a kako dečaci, i razmislite o tome kako je to uticalo na vas.

Problem nastaje kada se rodne karakteristike proglašavaju prirodnim a zatim koriste za opravdavanje nejednakosti. Mnogi ljudi smatraju da su žene emotivnije od muškaraca zanemarujući, pritom, najčešći način socijalizacije devojčica i dečaka tokom koje se devojčice ohrabruju da ispoljavaju emocije, a dečaci da ih potiskuju. Jedan od primera različitog odnosa prema devojčicama i dečacima je kada odrasli teše devojčicu dok plače, a dečaku zabranjuju da plače, podsećajući ga da je on *muško, a ne neka seka persa*. Ove poruke utiču na ponašanje i način reagovanja kada deca odrastu, pa se tako, na primer, u društvu prihvata uverenje da žene nisu dorasle učešću u političkom životu jer su previše emotivne i rasplakaće se u prvoj teškoj situaciji sa kojom se suoče.

¹ Definicija rodne ravnopravnosti preuzeta je iz Evropske povelje o rodnoj ravnopravnosti na lokalnom nivou.

Pol ili rod?

Odredite da li se sledeće tvrdnje odnose na pol ili na rod.

1. Devojčice vole da se igraju lutkama, a dečaci autićima i pištoljima.
2. Žene rađaju i doje decu.
3. Muškarci su u proseku viši od žena.
4. Žene su slabiji, a muškarci jači pol.
5. Većinu stručnjaka/inja u oblasti informacionih tehnologija čine muškarci.
6. Prostata je deo muškog reproduktivnog sistema.
7. Devojčice su urednije od dečaka.
8. Posao u školi je divan za ženu.
9. Politika nije za žene.
10. Žene brinu o deci i kući.

Tvrdnje pod brojevima dva, tri i šest odnose se na pol, a sve ostale na rod. To ne znači da tvrdnje koje se odnose na rod nužno nisu tačne, već da osobine ili ponašanja koja su u njima navedena nisu *prirodna* i trajna nego se uče i nameću od rođenja do kraja života svake osobe. Neke od navedenih tvrdnji predstavljaju rodne stereotipe.

Šta su rodni stereotipi?²

Rodni stereotipi su krute i pojednostavljene generalizacije o karakteristikama koje su tipične za žene ili muškarce. Te karakteristike mogu se odnositi na fizički izgled, osobine, izbor profesije, emocionalne predispozicije. Rodni stereotipi prenaplaćavaju razlike između žena i muškaraca, insistirajući na njihovom genetskom poreklu. Oni često ne podrazumevaju samo uverenja o tome kakve su žene i muškarci, već i kakvi bi trebalo da budu.

Rodni stereotipi su duboko ukorenjeni u kulturi u kojoj živimo. Posebnu ulogu u njihovom prenošenju i reprodukciji imaju agensi socijalizacije, kao što su porodica, škola, vršnjaci/kinje i mediji, koji šalju odgovarajuće rodne poruke. Mnoge od ovih poruka usvajaju se u formi rodni stereotipa kako bi se što uspešnije razdvojile poželjne od nepoželjnih formi ponašanja i mišljenja (Jarić, 1994: 14). Usvajanje rodni stereotipa tokom procesa socijalizacije doprinosi njihovoj trajnosti i postojanosti.

Neki od primera rodni stereotipa sa kojima se često srećemo su: *Plavuše su glupe. Žene su lepši pol. Svi muškarci su isti. Žene su brbljive. Muškarac treba da izdržava porodicu. Žena mora da se uda.* Ili, kako kaže Tvenov junak Tom Sojer, komentarišući ponašanje svoje simpatije Beki Tačer: „prava pravcata devojčica, koža im svilen, a srce pileće”, odnosno – devojčice su

nežne i plašljive, za razliku od dečaka koji su jaki i hrabri.

Prema jednoj podeli (Macionis, 2001: 303), rodno stereotipne ženske osobine su: pokornost, zavisnost, neinteligentnost, emotivnost, prijemčivost, intuitivnost, slabost, plašljivost, skromnost, pasivnost, spremnost da se sarađuje sa drugima. Takođe, žena je viđena kao seksualni objekat i privlačna je zbog svog izgleda. Rodno stereotipne muške osobine suprotne su od ženskih i to su: nadmoćnost, nezavisnost, inteligencija, samopouzdanje, analitičnost, snaga, hrabrost, ambicioznost, aktivnost. Muškarac je takmičarski nastrojen, seksualno agresivan i privlačan zbog svojih postignuća.

Koji je cilj ovog priručnika?

Cilj ovog priručnika je da ohrabri nastavnice i nastavnike razredne nastave da u nastavu srpskog jezika uvedu rodnu perspektivu, pokazujući im na konkretnim primerima kako se to može uraditi u postojećim uslovima.

Šta je rodna perspektiva?

„Rodna perspektiva uzima u obzir rodno zasnovane razlike prilikom posmatranja bilo koje društvene pojave, politike ili procesa”³. Taj pristup je veoma važan prilikom osmišljavanja politika⁴ i formulisanja konkretnih mera u različitim oblastima života – obrazovanju, zapošljavanju, zdravstvu i tako dalje. Te politike služe da umanje neravnopravnost

² Onima koji/e žele da saznaju više o rodni stereotipima preporučujemo publikaciju *Polni stereotipi*, posebno izdanje časopisa *Nova srpska politička misao* iz 2002. godine.

³ Definicija rodne perspektive preuzeta je sa veb-sajta Evropskog instituta za rodnu ravnopravnost (<https://eige.europa.eu/thesaurus/terms/1197?lang=en>).

⁴ Reč *politika* se ovde, kao i u definiciji rodne perspektive, koristi u značenju engleskog *policy*. Termin *policy* označava politiku kao aktivnost konkretnog odlučivanja u svim oblastima javnog života. Reč je o materijalnoj ili sadržajnoj strani politike, tj. o pretpostavkama, sadržaju i posledicama javnog odlučivanja. U centru pažnje su, dakle, način sprovođenja javni aktivnosti, rešavanje problema i instrumenti. Stoga *policy* obuhvata prvenstveno funkcionalnu stranu politike (Stančetić).

i podstaknu razvoj društva. Često se dešava da se rodne razlike zanemaruju, čime se održava status quo i onemogućava transformacija rodničkih odnosa. Ako se to dešava nenamerno, govorimo o *rodnom slepilu*.

Tako se, na primer, u lektiri za drugi ciklus obrazovanja nalazi 14 romana od kojih 9 govori o odrastanju dečaka, pri čemu se još dva uslovno mogu svrstati u ovu kategoriju (pošto je u njima reč o mladićima), a nijedan ne govori o odrastanju neke devojčice. Neke od ovih romana književna kritika određuje kao univerzalne priče o odrastanju, pri čemu se potpuno gubi iz vida da odrastanje devojčica i dečaka nije isto. Uvođenje rodne perspektive treba da omogući uključivanje ženskog iskustva u osmišljavanje, implementaciju, praćenje i evaluaciju svih politika i programa kako bi i devojčice/žene i dečaci/muškarci imale/i podjednaku korist od njih i kako se neravnopravnost ne bi održavala.

Rodna osetljivost je prepoznavanje i razumevanje diskriminacije zasnovane na rodu. To je koncept čiji je cilj uzimanje u obzir svih društvenih i kulturnih faktora koji se odnose na isključivanje na rodnoj osnovi i diskriminaciju u najraznovrsnijim područjima javnog i privatnog života⁵.

Šta znači uvođenje rodne perspektive kada je u pitanju nastava srpskog jezika?

Uvođenje rodne perspektive u nastavu srpskog jezika značilo bi da:

1. Rodna ravnopravnost bude navedena među ciljevima i zadacima nastavnog predmeta srpski jezik;
2. Sadržaj programa bude rodno osetljiv;
3. Udžbenici za predmet Srpski jezik budu rodno osetljivi;
4. Nastavnice i nastavnici imaju obuke na temu rodne ravnopravnosti;
5. Postoji sistemsko praćenje i vrednovanje uvođenja rodne perspektive u nastavu srpskog jezika" (Stefanović, 2010: 99).

Potrebno je razmotriti kakva je trenutna situacija u vezi sa ovim pokazateljima rodne ravnopravnosti u obrazovnom sistemu u Republici Srbiji.

Rodna ravnopravnost se pominje u ciljevima osnovnog obrazovanja i vaspitanja:

„15) Razvoj i poštovanje rasne, nacionalne, kulturne, jezičke, verske, rodne, polne i uzrasne ravnopravnosti, razvoj tolerancije i uvažavanje različitosti.”⁶

Takođe, rodna ravnopravnost se može dovesti u vezu i sa ciljevima:

„13) Razvijanje pozitivnih ljudskih vrednosti;

14) Razvijanje kompetencija za razumevanje i poštovanje prava deteta, ljudskih prava, građanskih sloboda i sposobnosti za život u demokratski uređenom i pravednom društvu;”⁷

U pravilnicima o nastavnim programima za drugi, treći i četvrti razred rodna ravnopravnost se ne pominje eksplicitno, ali se u delu naslovljenom sa *Svrha, ciljevi i zadaci programa obrazovanja i vaspitanja* navodi „razvijanje znanja, veština, stavova i vrednosti koje osposobljavaju učenika da... poštuje druge osobe i njihov identitet, potrebe i interese... i doprinos demokratskom razvoju društva”, zatim „razumevanje... društva, sebe i sveta u kome žive; usvajanje, razumevanje i razvoj osnovnih socijalnih i moralnih vrednosti demokratski uređenog, humanog i tolerantnog društva; uvažavanje pluralizma vrednosti i omogućavanje, podsticanje i izgradnja sopstvenog sistema vrednosti i vrednosnih stavova koji se temelje na načelima različitosti i dobrobiti za sve; poštovanje prava dece, ljudskih i građanskih prava i osnovnih sloboda i razvijanje sposobnosti za život u demokratski uređenom društvu”. Sve navedeno se lako dovodi u vezu sa rodnom ravnopravnošću, međutim, već na sledećem koraku nastavnicima/e će uočiti da ovi opšti ciljevi nisu u dovoljnoj meri prepoznati u planiranju i vrednovanju nastave srpskog jezika, budući da se rodna ravnopravnost ne pominje u ciljevima i zadacima nastavnog predmeta Srpski jezik niti u standardima za kraj prvog ciklusa obaveznog obrazovanja za Srpski jezik, a ni u ishodima za prvi razred osnovne škole. Ipak, u zadacima nastave srpskog jezika navodi se da je potrebno vaspitavanje učenika za život i rad u duhu humanizma, istinoljubivosti, solidarnosti i drugih moralnih

⁵ Definicija rodne osetljivosti preuzeta je sa veb-sajta Evropskog instituta za rodnu ravnopravnost (<https://eige.europa.eu/thesaurus/terms/1218?lang=en>).

⁶ Pravilnik o planu nastave i učenja za prvi ciklus osnovnog obrazovanja i vaspitanja i programu nastave i učenja za prvi razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja („Službeni glasnik RS – Prosvetni glasnik”, broj 10/17).

⁷ Isto.

vrednosti, pa se aktivnosti koje se odnose na rodnu ravnopravnost, iako to nije eksplicitno pomenuto, mogu povezati sa ostvarivanjem ovog zadatka.

Jedan od pokazatelja rodne osetljivosti je zastupljenost autorki i autora u sadržaju nastavnog programa. U postojećim programima vidljiva je marginalizacija autorki. U programu za prvi razred zastupljene su 3 autorke i 20 autora, u drugom razredu 3 autorke i 18 autora, u trećem razredu ima 4 autorke i 24 autora, a u četvrtom razredu 3 autorke i 24 autora. U tekstu *Način ostvarivanja programa* ne pominje se uvođenje rodne perspektive. Sam program napisan je rodno neosetljivim jezikom – pominju se samo *učenici i nastavnici*. Da bi se program smatrao rodno osetljivim, trebalo bi da u delu koji se odnosi na književnost autorke i autori budu podjednako zastupljeni, kao i junaci i junakinje u izabranim tekstovima, da ima više tekstova u kojima su devojčice glavni likovi i onih koji tematizuju žensko iskustvo, ali, takođe, da i ženski i muški likovi budu predstavljeni van okvira stereotipnih rodni uloga – na primer, da ima više „aktivnih, hrabrih, nezavisnih likova devojčica, koji teže ličnoj slobodi i profesionalnoj ostvarenosti i nežnih, brižnih, pažljivih likova dečaka čije su vrednosti ljubav, porodica i deca, koji ne teže da dominiraju nad drugima i sukobe rešavaju na konstruktivan način” (Stefanović, 2017: 170). Osim toga, ako se u tekstovima pojavljuju rodni stereotipi, mizoginija⁸ ili rodno zasnovano nasilje⁹, u Načinu ostvarivanja programa bi trebalo nastavnicima/ama ukazati na njih i dati adekvatna uputstva u vezi sa njihovom obradom. U Pravilniku o standardima kvaliteta udžbenika više nema standarda koji se odnosi na demokratske vrednosti udžbenika niti je prisutan pokazatelj o rodnoj ravnopravnosti. Međutim, Zakon o udžbenicima iz 2018. govori o jednakim mogućnostima i zabrani diskriminacije: „Udžbenik, priručnik, elektronski dodatak uz udžbenik, dodatno nastavno sredstvo, didaktičko sredstvo i didaktičko igrovno sredstvo svojim sadržajem i oblikom treba da obezbede sprovođenje principa jednakih mogućnosti i uvažavanja različitosti” (član 13).

Istraživanje čitanki za prvi ciklus obrazovanja (tri najzastupljenija izdavača u školama u Srbiji – Klett,

Novi Logos i Eduka)¹⁰, sprovedeno tokom 2018. godine, pokazuje, između ostalog, ne samo da su autori zastupljeniji od autorki već i da su muški likovi zastupljeniji od ženskih i u tekstovima i na slikovnim priložima, a i jedni i drugi su predstavljeni u stereotipnim rodni ulogama. Nastavni program određuje kakav će biti sadržaj udžbenika, ali čak i kad samostalno biraju tekstove van programa priređivači/ce čitanki se češće opredeljuju za autore nego za autorke. Sa druge strane, vidljiva je tendencija da se u čitankama koristi rodno neutralan jezik (obraćanje đacima u drugom licu jednine ili množine), mada se dešava i da se primeri rodno neutralnog, rodno osetljivog i rodno diskriminatornog jezika pojavljuju u istoj rečenici, na primer, *Odaberite jednog voditelja/voditeljku kviza i formirajte žiri (od tri člana)*. U ovom primeru koristi se rodno neutralan oblik drugog lica množine (*odaberite*), kao i rodno osetljivi oblici za naziv zanimanja (*voditelja/voditeljku*), ali imenica *član* data je samo u muškom rodu, što je rodno diskriminatorno.

Predmet Srpski jezik je jedan od najpogodnijih za uvođenje rodne perspektive zato što oblasti koje obuhvata – Jezik, Jezička kultura i Književnost – omogućavaju učenicima/ama da, između ostalog, bolje upoznaju sebe i svet oko sebe, sagledavaju, uočavaju i analiziraju svoje okruženje, složenost i raznolikost modernog društva, razvijajući kroz identifikaciju sa književnim likovima i analizu književnih dela empatiju prema Drugom i sposobnost razumevanja drugačijih perspektiva. Takođe, nastava srpskog jezika učenicima/ama omogućava da razumeju način na koji se jezik koristi, umeju da prepoznaju i kritički procene upotrebu određenih jezičkih sredstava, odnosno razumeju važnost i moć jezika i prilagođavaju svoje izražavanje, kao i da usvajaju odgovarajuće etičke i estetičke vrednosti prilikom tumačenja određenih jezičkih pojava ili književnih dela. Moćan je uticaj književnih dela na mlade čitateljke i čitaocce. Međutim, u Katalogu programa stalnog stručnog usavršavanja nastavnika/ca za školsku 2018/2019, 2019/2020. i 2020/2021. godinu među 20 programa stručnog usavršavanja za oblast Srpski jezik ne nalazi se nijedan koji se odnosi na rodnu ravnopravnost ili uvođenje rodne perspektive.¹¹

⁸ „Doslovno, mizoginija je mržnja prema ženama. U širem smislu radi se o bezrazložnoj mržnji i/ili strahu koji su najčešće praćeni osećanjem neprijateljstva ili gađenja. (...) Mizoginija je šira i kompleksnija od jednog pojedinačnog stereotipa, ili predrasude, ona je mreža mnoštva predrasuda, stereotipa, ubeđenja, verovanja, ponašanja, praksi” (Blagojević, 2002: 23–24).

⁹ Pojam rodno zasnovano nasilje prema ženama označava nasilje koje je usmereno protiv žene zato što je žena, odnosno ono koje nesrazmerno pogađa žene (definicija preuzeta iz Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja prema ženama i nasilja u porodici).

¹⁰ Reč je o publikaciji *Rodna analiza nastavnih programa i udžbenika za srpski jezik od prvog do četvrtog razreda osnovne škole* Tima za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije.

¹¹ Katalog programa stalnog stručnog usavršavanja nastavnika/ca za školsku 2018/2019, 2019/2020. i 2020/2021. nalazi se na sajtu Zavoda za unapređivanje vaspitanja i obrazovanja. Programe koji se odnose na Srpski jezik možete videti na sledećoj adresi: <http://zuov-katalog.rs/index.php?action=page/catalog/all&oblast=14>

U Pravilniku o standardima kvaliteta rada ustanove, na osnovu koga se vrši spoljašnje vrednovanje i samovrednovanje rada škole, nema standarda i indikatora koji se odnose na rodnu ravnopravnost.

Šta je skriveni kurikulum?

Pored propisanog nastavnog plana i programa u školama postoji i tzv. *skriveni kurikulum* čiji se uticaj često ne primećuje. Učenici/e uglavnom nesvesno usvajaju poruke koje im se šalju u okviru skrivenog kurikuluma, ali sve to značajno utiče na njihove socijalne interakcije. „Ilustracije radi recimo da to mogu biti rituali i rutine svakodnevnog rada u razredu, nesvesno prenošene vrijednosti, stavovi, emocije (...), nebrojene neverbalne komunikacijske poruke, subjektivna očekivanja učitelja i odgajatelja, prešutna pravila, stereotipi i predrasude, uređenje, raspored i korištenje interijera i opreme...” (Jančec, 2017) „U školama vladaju stavovi i mišljenja da se učenici trebaju ponašati u skladu sa svojim spolom, što se nameće i kroz službeni kurikulum, a pogotovu kroz njegove skrivene oblike” (Šušnjara, 2014: 37). Tako će, na primer, ako je potrebno pomeriti neku stolicu ili klupu nastavnik/ca pozvati nekog dečaka da to uradi, ali će za zalivanje cveća izabrati devojčicu. Često imamo prilike da, dok dežuramo na velikom odmoru, vidimo dečake koji su zauzeli dvorište ili sportski teren gde, galameći, jurcaju za loptom i devojčice koje u grupicama sede na klupi i poverljivo razgovaraju. Daci će u školi, takođe, imati priliku da vide da su sve čistačice i servirke žene, ali da je domar muškarac. Tako se „usput i nenamjerno prenose poruke koje ih upućuju na njihove tradicionalne zadatke, uloge i pozicije” (Paseka, 2004: 52).

Zašto je potrebno uvesti rodnu perspektivu u nastavu?

Mi smo društvo u kome ne postoji rodna ravnopravnost¹², ali nema je ni u većini drugih zemalja na svetu, s tim što se može reći da najviši nivo rodne ravnopravnosti ostvaruju skandinavske zemlje, dok najmanji često imaju teokratije, budući da u njima dominira religija. Ovo potvrđuje i statistika o položaju žena u svim oblastima ključnim za ravnopravnost – politici, ekonomiji, obrazovanju, zdravlju, medijima, prevenciji nasilja.

Nekada se verovalo da će rodna neravnopravnost nestati kada se uvedu mešovite škole za devojčice i dečake, odnosno kada devojčice budu učile isto što i dečaci. Ova ideja polazi od stanovišta da je znanje neutralno. Međutim, poznato je da škola, kao jedan od ideoloških aparata države¹³, osigurava pokoravanje vladajućoj ideologiji. Kao što se u kapitalizmu kroz obrazovanje reprodukuje radna snaga, tako se u školi reprodukuju i patrijarhalne rodne uloge. Žene se još od malih nogu uče da prihvate svoj podređeni položaj kao nešto *prirodno* i *normalno*. Zato uvođenje rodne perspektive nije samo zakonska obaveza¹⁴, već pitanje pravednosti obrazovnog sistema. Škola ima veliki potencijal da menja prevaziđene rodne modele i da obrazuje i vaspitava decu u duhu ravnopravnosti. Kada sve ovo znamo, nameće nam se pitanje da li mi kao nastavnice i nastavnici doprinosimo održavanju nejednakosti ili se trudimo da ublažimo nepravdu i svojim učenicima/ama pružimo jednake mogućnosti.

Kako se uvodi rodna perspektiva u nastavu srpskog jezika?

Rodna perspektiva može se uvesti u nastavu srpskog jezika na različite načine:

- Afirmisanjem autorki i njihovog stvaralaštva;
- Izborom tekstova koje su napisale autorke, tekstova u kojima su devojčice glavne junakinje, tekstova koji govore o zaslužnim ženama, tekstova u kojima se devojčice/žene i dečaci/muškarci nalaze u netipičnim rodnim ulogama¹⁵ i tekstova koji govore o rodnim temama;
- Ukazivanjem na rodne stereotipe i mizoginiju u književnim tekstovima, udžbenicima i različitim medijskim sadržajima (filmovi, video-igre, novine, TV, internet, reklame) i razvijanjem kritičkog odnosa učenika/ca prema ovim pojavama;
- Korišćenjem rodno osetljivog jezika (obraćanje u oba roda, davanje uputstava, instrukcija i tema za domaće i pismene zadatke u oba roda, dosledno korišćenje naziva zanimanja u ženskom rodu) i podsticanjem dece da koriste rodno osetljiv jezik;

¹² Više o stanju u oblasti rodne ravnopravnosti u Republici Srbiji možete videti u publikaciji *Indeks rodne ravnopravnosti u Republici Srbiji*.

¹³ O ideološkom aparatu države i njegovom funkcionisanju videti u poznatoj Altiserovoj studiji *Ideologija i ideološki aparat države* (1971).

¹⁴ Obuhvatan i detaljan pregled zakonske regulative može se pronaći u tekstu Tanje Ignjatović *Zašto tema rodno zasnovanog nasilja u školskom programu?* u okviru publikacije Autonomnog ženskog centra *Zašto i kako o temi rodno zasnovanog nasilja u školskom programu u srednjim školama?*

¹⁵ Očekivanja koja jedno društvo ima kada je u pitanju ponašanje žena i muškaraca definišu se kao *rodne uloge*. One se manifestuju u okviru psiholoških kategorija femininosti i maskuliniteta, ali i u podeli rada i interakciji među rodovima. Rodne uloge su regulisane određenim društvenim pravilima – što je društvo manje razvijeno, ta pravila su kruća i restriktivnija, a sa modernizovanjem društva rodne uloge se umnožavaju i slabi dominantni normativni model rodnih uloga (Jarić, 2002: 7).

Rodno osetljiv jezik

Ako se zalažemo za rodnu ravnopravnost važno je da to pokažemo i odgovarajućom upotrebom jezika. Rodno osetljiv jezik afirmiše princip rodne ravnopravnosti u društvu i stavlja akcenat na prepoznavanje i vrednovanje rodni razlika u jeziku. Zato je podjednako važno ukazivanje na seksističku upotrebu jezika¹⁶, kao i lična jezička praksa, tj. upotreba rodno osetljivog jezika koja će trenutno alternativne jezičke forme učiniti uobičajenim. Cilj je da žene tako postanu vidljive u javnoj sferi.

Međutim, kod nas postoji otpor prema upotrebi rodno osetljivog jezika¹⁷ i nameće se pitanje zašto je to tako kada, recimo, u srpskom jeziku postoje oblici zanimanja u ženskom rodu, kao i pravilo kongruencije subjekta i predikata (koje se često krši u primerima poput: *Profesor Savić je izjavila*). Reč je, zapravo, o jezičkoj politici iz koje se krije određena jezička ideologija (zasnovana na neravnopravnosti), a koju šira društvena zajednica doživljava kao *zdravorazumsku univerzalnu istinu*. Naime, predstavnici/e strukturalne lingvistike insistiraće, na primer, na upotrebi muškog roda koji je, po njihovom mišljenju, *neutralan i generički*, zanemarujući pritom društvene promene koje utiču i na promene u jeziku. Međutim, treba imati u vidu da ovakav stav ne proističe iz same jezičke strukture, već iz patrijarhalnog kulturnog modela i tradicionalne jezičke ideologije, koje političke elite često određuju kao „ključne nosioce društvenog jedinstva i kulturnog i/ili etničkog identiteta” (Filipović, 2011: 416).

Korisna objašnjenja u vezi sa rodno osetljivim jezikom, kao i kratak pregled istraživanja odnosa roda i jezika možete pronaći u tekstu *Rod i jezik* Jelene Filipović, a konkretni predlozi za prevazilaženje seksističke upotrebe jezika dati su u publikaciji *Žena skrivena jezikom medija: kodeks neseksističke upotrebe jezika* Svenke Savić.

- Upoznavanjem učenika/ca sa borbom žena za rodnu ravnopravnost;
- Reagovanjem na rodne stereotipe učenika/ca;
- Sprovođenjem rodni istraživanja ili realizacijom projekata koji se bave rodnom ravnopravnošću;
- Planiranjem i realizacijom različitih akcija koje se tiču rodne ravnopravnosti;
- Obeležavanjem značajnih datuma (Dan žena, 16 dana aktivizma, Dan devojčica...) i jubileja u vezi sa poznatim ženama;
- Učešćem u različitim vanškolskim aktivnostima koje se odnose na temu rodne ravnopravnosti (odlazak na radionice, bioskopske i/ili pozorišne predstave, promocije knjiga).

Pri svemu ovome, za uvođenje rodne perspektive veoma je važno objašnjavanje društveno-istorijskog konteksta. Učenicima/ama treba postavljati pitanja zašto je važan ovaj kontekst i objašnjavati im pojedine činjenice. Na primer, nije dovoljno ustanoviti da je mali broj autorki u programu za neki razred, već se treba zapitati o razlozima zbog kojih je to tako. Deci se može objasniti da ženama nije bilo dozvoljeno da idu u školu, da se od njih nije očekivalo da se bave pisanjem nego da se udaju, rađaju i čuvaju decu i vode računa o kući i porodici.

¹⁶ Seksizam je diskriminacija zasnovana na polu (Savić, 2004: 3). Pod seksističkom upotrebom jezika ne podrazumeva se samo upotreba reči kojima se žena svodi na seksualni objekat, već i nekorišćenje oblika ženskog roda za zanimanja ili, recimo, upotreba reči *gospođica* ili *usedelica* za neudate ženske osobe, odnosno nesprovođenje načela rodne ravnopravnosti u jeziku.

¹⁷ Francuska akademija je tek ove godine dala preporuku za uvođenje ženskih oblika zanimanja, titula i činova. Akademija je odlučila da više nema prepreka za ovakvu promenu u francuskom jeziku čiji je cilj da se prepozna mesto koje žena ima u današnjem društvu. Inače, Akademija je osnovana 1635. kako bi *ujednačila i usavršila* francuski jezik. Ima 40 članova, nazvanih *bessmrtnici*, a samo pet su žene.

Kako izgleda ovaj priručnik, od čega se sastoji?

U priručniku se ukazuje na nastavne sadržaje koji su najpogodniji za pokretanje rod-
nih tema sa decom mlađeg osnovnoškolskog uz-
rasta, a nude se i pojedine pripreme za časove za
određene nastavne jedinice u kojima se navode
ciljevi i ishodi časa i detaljno predstavlja ceo tok rada.

Priručnik je koncipiran tako da, pored ovog
uvoda u kome se objašnjava koncept rodne ravo-
pravnosti, sadrži još četiri dela. Svaki se odnosi na
uvođenje rodne perspektive u nastavu srpskog jezi-
ka i književnosti u određenom razredu. Radi pregle-
dnosti, poglavlja obuhvataju različite oblasti predme-
ta: Jezik, Književnost i Jezičku kulturu, s tim što sva-
ko sadrži i pripreme za časove. Osim toga, na kraju
priručnika naveden je i spisak literature koja može
pomoći nastavnicama i nastavnicima da bolje ra-
zumeju pojedine aspekte rodne ravnopravnosti.

Priručnik se može koristiti na različite načine:
određeni delovi iz uvoda mogu se koristiti u fazi pri-
preme i planiranja realizacije nastave, odnosno izbo-
ra odgovarajućih sadržaja, materijala i priloga; mogu
se preuzimati i primenjivati gotove pripreme ili neke
od navedenih ideja, ali, takođe, pripreme se mogu
prilagođavati ili na osnovu ponuđenih stvarati nove
za odgovarajuće sadržaje. Pojedini modeli mogu
se koristiti u različitim razredima. Na primer, anali-
za rod-
nih stereotipa u karakterizaciji likova prime-
njljiva je u nastavi književnosti u sva četiri razreda,
kao i rodna analiza ilustracija ili tekstova u čitankama.

Pored insistiranja na uvođenju rodne perspektive,
važno je istaći da su metodički postupci koje predlaže-
mo u ovom priručniku zasnovani na principima aktiv-
nog učenja/nastave. Ovaj koncept¹⁸, između ostalog,
podrazumeva da je učenik/ca aktivan/a u procesu
konstruisanja znanja, da se u obzir uzimaju njegova/
njena prethodna znanja i iskustva i sloboda izražava-
nja, odnosno da se uloga nastavnika/ce menja iz pre-
davačke u ulogu organizatora/ke nastave, motivatora/
ke i partnera/ke u pedagoškoj komunikaciji. Potrebno
je podsticati misaonu aktivnost učenika/ca i njihovo
kritičko mišljenje uz istraživačke i problemske zadatke
i projektno učenje, razvijati kreativnost i samostalnost
u radu i veštine samovrednovanje učenika/ca, odnos-
no organizovati individualan rad, rad u paru ili grupi i
timski rad i upotrebljavati različita nastavna sredstva,
medije, internet i informacione tehnologije. Uvođe-
nje rodne perspektive u nastavu srpskog jezika i knji-
ževnosti podstiče razvijanje opštih međupredmetnih
kompetencija koje čine osnovu za celoživotno učenje,
naročito kompetencije za učenje, odgovorno učešće
u savremenom društvu, komunikaciju, rešavanje prob-
lema i saradnju, kao i rad sa podacima i informacijama.

¹⁸ O ovom konceptu više možete saznati na seminarima *Aktivno učenje/nastava i/ili iz publikacije *Aktivno učenje: priručnik za primenu metoda aktivne nastave/učenja*, čiji su autori/ke Ivan Ivić, Ana Pešikan i Slobodanka Janković.*

2. Uvođenje rodne perspektive u prvom razredu

2.1 Jezik

U Programu nastave i učenja za prvi razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja¹⁹ najveći broj časova srpskog jezika (polovina) predviđen je za početno čitanje i pisanje, što je sasvim razumljivo. Preporučeno je da predmetna oblast Jezik bude zastupljena sa 10 od ukupno 180 časova. Međutim, važno je da se *sve oblasti prožimaju* i da se *nijedna ne može izučavati izolovano i bez sadejstva sa drugim oblastima*. Takođe, jedna od smernica u programu je i da „u okviru vežbi slušanja, govorenja, čitanja i pisanja učenici zapažaju jezičke pojave bez njihovog imenovanja”²⁰, što znači da teme iz jezika mogu biti prisutne i na časovima književnosti i jezičke kulture.

Rodna perspektiva u ovu oblast može se uvoditi razvijanjem rodno osetljivog jezika. Potrebno je da nastavnicima/e koriste rodno osetljiv jezik – obraćaju se učenicima/ama u oba roda, koriste oblike ženskog roda za imenice koje označavaju zanimanja i izbegavaju da koriste samo oblike muškog roda i za dečake i za devojčice.

2.2 Književnost

Prilikom analize teksta *Joca vozi trolejbus* Dragana Lukića treba ukazati na tradicionalne rodne uloge. Može se početi od Jocine igre. Treba pitati učenike/ce kako se Joca igra i zašto se, na primer, ne igra lutkama. Zatim se mogu razmotriti stavovi učenika/ca o tome da li postoje *ženska* i *muška* zanimanja. Sledećim pitanjima se može podstaći diskusija: Da li je vožnja muški posao? Objasnite zašto tako mislite. Šta radi mama? Zašto to u priči ne radi tata? Da li tate znaju da prave palačinke? Da li je pravljenje palačinki muški posao? Objasnite zašto tako mislite. Važno je voditi učenike/ce ka zaključku da svako može da nauči da pravi palačinke (kuva) i da vozi, bez obzira na to da li je žena ili muškarac. Takođe, potrebno je analizirati i odnos između majke i sina, pri čemu mogu poslužiti pitanja: Da li Joca sluša mamu? Da li Joca pomaže mami? Kako to znate? Da li se mama ljuti što joj Joca ne pomaže? Ispričaj ovu priču tako da umesto Joce bude Jovana, a umesto mame tata. Kako vam zvuči nova priča?

Umesto teksta *Joca vozi trolejbus* Dragana Lukića možete birati tekst *Dum-dum Oliver i njegov bubanj* koji je mnogo duži i teži za razumevanje, ali u njemu je, takođe, glavni junak dečak.

U dramskom tekstu *Neće uvek da bude prvi* Aleksandra Popovića porodični odnosi predstavljeni su na humoristički način, a autor ističe prodornost, duhovitost i snalažljivost sina. Dodatni problem predstavlja to što je majka bleđa figura koja ne interveniše kako bi odnose među decom učinila ravnopravnijim. Analiza ovog teksta je prilika da se on razmotri na kritički način. Učenike/ce treba pitati: Zašto sin poliče i fil iz činije i dobije pola jabuke? Kako se ponaša kćerka, a kako sin? Šta bi ti uradio/la da si na mestu njihove majke? Važno je podstaći decu da predlože pravednija rešenja i voditi ih ka zaključku da među braćom i sestrama treba razvijati saradnju a ne takmičenje. Majka je i u ovom tekstu predstavljena na stereotipnan način: „Mama drži činiju – muti fil za kolače”. Decu možemo pitati da li i tata može da muti fil za kolače, i da li bi mama i tata mogli zajedno to da rade, odnosno zašto bi bilo korisno da kolače prave zajedno. Učenici i učenice mogu u paru ili u grupi da navedu nekoliko prednosti, a da onda svi zajedno razgovaraju o tome.

Ponekad se u okviru analize teksta može postaviti jedno pitanje koje otvara rodnu perspektivu i omogućava nastavnicima/ama da pokrenu razgovor o rodnoj ravnopravnosti sa decom. Na primer, u dramskom tekstu *Tužibaba* Dušana Radovića pojavljuje se i reč *tužideda*: „Nisi ti tužibaba – ti si tužideda!”, kaže jedan dečak drugom. U vezi sa ovim nazivima može se razviti diskusija: Šta znači *tužakati se*? Koji izraz se koristi za dečaka koji se *tužaka*? Zašto mu Popović kaže da je *tužideda*? Koju od ove dve reči ste ranije čuli? Postoji li izraz *tužideda* u svakodnevnom govoru? Šta mislite zašto, šta time hoće da se kaže? Da li se samo babe na nešto žale? A dede? Kada se nekome kaže da je *prava baba* na šta se misli?

Prilikom tumačenja pesme *Prvak* Desanke Maksimović nastavnik/ca može pitati učenike/ce šta oni/e misle, da li se ta pesma odnosi na devojčice ili na dečake.

¹⁹ Pravilnik o planu nastave i učenja za prvi ciklus osnovnog obrazovanja i vaspitanja i programu nastave i učenja za prvi razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja, („Službeni glasnik RS” – „Prosvetni glasnik”, broj 88/17.)

²⁰ Isto, 7. str.

Iako je naslov u muškom rodu, pesma je ispevana u drugom licu jednine, pa je zato veoma važno čuti objašnjenja učenika/ca za odabranu tvrdnju. U čitankama je obično data samo prva strofa, dok pominjanje muških imena u drugoj („da pre mene Ivan / i Petar i Marko / sutra ne porani“) predstavlja dodatni argument za tvrdnju da se pesma odnosi samo na dečake.

Treba obratiti pažnju i na ilustraciju, jer se ona takođe može koristiti u argumentaciji, tim pre što se među obrazovnim standardima za kraj prvog ciklusa obaveznog obrazovanja u oblasti *Veština čitanja i razumevanje pročitano* na srednjem nivou nalazi standard *vrednuje primerenost ilustracija koje prate tekst; navodi razloge za izbor određene ilustracije*. Naime, deca mogu odgovoriti da se pesma odnosi na dečake ili devojčice, odnosno i na dečake i devojčice u zavisnosti od toga ko je predstavljen na ilustraciji, bez obzira na sadržinske i jezičke naznake iz samog teksta. Sa učenicima/ama se može povesti i diskusija o tome kako bi, po njihovom mišljenju, ilustracija trebalo da izgleda. Dalji razgovor se može odnositi na to da se u govoru često koriste reči za dečake iako se misli i na devojčice (na primer, *prvak, prvaci*): Kako bi bilo pravilnije reći za devojčice koje idu u prvi razred? Zašto je bolje za devojčice koristiti reč *prvakinje*? Da li vam roditelji ili drugi ljudi nekad kažu *sine* iako ste devojčica? Da li ste nekad čuli da dečacima prvog razreda neko kaže da su *prvakinje* ili da neko dečaka zove *(k)ćeri*? Šta mislite o svemu ovome? Na ovakav način, pošavši od teksta, ukazujemo na diskriminatorske prakse i kod dece razvijamo osećaj za rodno osetljiv jezik.

Slično se može postupiti i prilikom analize narodne priče *Sveti Sava i đaci*. Učenike/ce treba pitati ko su Savini đaci, dečaci ili devojčice, i od njih tražiti da argumentuju svoj stav. Ovde je najvažnije objasniti društveno-istorijski kontekst u kome su učitelji bili samo muškarci, a devojčice nisu mogle da idu u školu. Takođe, potrebno je istaći važnost obrazovanja. Sa učenicima/ama treba razmotriti šta se dešava sa onima kojima nije dozvoljeno da idu u školu, kakav je njihov život. Međutim, ni danas nemaju sve devojčice na svetu pravo da idu u školu. Učenicima/ama se može ispričati istinita priča o Malali Jusufzaj²¹,

devojčici iz Pakistana koja se bori za pravo da devojčice idu u školu, zbog čega su je protivnici te ideje napali i ranili dok se nalazila u školskom autobusu. Ona je dobila Nobelovu nagradu za mir 2014. godine. Tekst o Malali Jusufzaj može se naći u knjizi *20 izuzetnih devojčica koje su promenile svet* ili u knjizi *Priče za laku noć za male buntovnice* ili na internetu.

U oblasti Književnost, u okviru domaće lektire je predviđen i izbor slikovnica za decu. „Često uzimamo dečje knjige zdravo za gotovo i možda i ne razmišljamo mnogo o njihovoj sadržini. Kada bismo to uradili, videli bismo da među glavnim junacima ima više dečaka nego devojčica i da većina slikovnica održava tradicionalne rodne strukture. Devojčice su pasivne, osetljive, oprezne, dobre, spremne da pomognu, slatke i fine, dok su dečaci aktivni, jaki, hrabri, žestoki. U svetu bajki čak je i iskazivanje osećanja rodno stereotipno. Kada se devojčice suoče sa neuspehom, one se opisuju kao prestravljene, tužne, uplašene ili uznemirene, dok su dečaci frustrirani, ljuti ili iznervirani“ (Henkel, Tomićić, 2016: 40).

2.3 Jezička kultura

Sadržaji u okviru Jezičke kulture odnose se na govorenje, slušanje, pisanje i čitanje. U prethodnom poglavlju koje se odnosi na književnost pokazali smo kako izgledaju vođeni razgovori o rodnim temama. Međutim, oni ne moraju biti u direktnoj vezi sa književnoumetničkim tekstom, već se mogu odnositi na izbor igračaka učenika/ca, boje odeće, kućne poslove, rodne poruke koje dobijaju od roditelja, crtane filmove, reklame, dečju štampu i slično. Osim toga, vođeni razgovor može biti izazvan određenom situacijom u odeljenju ili nekom dečjom reakcijom. Jedna od preporučenih vrsta pričanja u nastavnom programu je *pričanje po nizu slika (priča u slikama)*.

U ovom priručniku kao jedna od čestih aktivnosti učenika/ca navodi se i usmeno saopštavanje ili pisanje poruka. Takođe, u pripremama za časove pokazujemo kako se može vežbati pričanje, prepričavanje, dramatizovanje i scensko improvizovanje tekstova iz programa. Međutim, bilo bi dobro da učenici/e sve to vežbaju birajući svoje omiljene slikovnice/knjige i predstavljajući ih drugima.

²¹ Malalino prezime je na različite načine transkribovano na srpski jezik, pa se pored Jusufzaj može naći Jusufzai i Jusafzai.

Takođe, rečenice ili kratak tekst pogodan za diktiranje može se odnositi na neku poznatu devojčicu/ženu ili na neku rodnu temu:

Greta Tanberg je devojčica iz Švedske. Kada je imala 8 godina prvi put je čula o zagađenju. Danas ima 16 godina. Ona upozorava svet na opasnosti od klimatskih promena. Organizovala je Školski štrajk za klimu. U njemu je učestvovalo mnogo đaka iz više od sto zemalja.

Posle pisanja, može se razgovarati o tekstu i njegovom značenju: Ko je Greta Tanberg? Kako se ona bori za bolji svet? Šta je štrajk? Šta je klima? Šta su klimatske promene? Šta vi mislite, zašto je važno ono što Greta radi?

Pored čitanja književnih tekstova, tekstova sa praktičnom namenom i nelinearnih tekstova u programu se navodi i čitanje popularnih i informativnih tekstova iz ilustrovanih časopisa i enciklopedija za decu o značajnim ličnostima srpskog jezika, književnosti i kulture, ali se (doduše u zagradi) navode samo muškarci – Sveti Sava i Vuk Stefanović Karadžić – i ostavlja mogućnost da se izabere neka zavičajna ličnost. To je prilika da se učenici/e upoznaju sa biografijama nekih znamenitih žena sa ovih prostora, od kojih su mnoge nepravredno zaboravljene. Neke ideje za tu aktivnost se mogu naći u knjigama *Kakva ženska* i *Priče o prkosnim Srpkinjama*. Zavičajna ličnost takođe može biti žena. Učenicima/ama se može zadati ličnost i od njih tražiti da je istraže, da pronađu što više podataka o toj osobi. U Užicu, na primer, to može biti Maga Magazinović, u Čačku Nadežda Petrović, u Požarevcu Milena Barili.

2.4 Pripreme za časove

Nastavna jedinica: *Mati*²², Jovan Jovanović Zmaj

Cilj: Osposobljavanje učenika/ca za tumačenje odabranih književnih dela

Ishodi

Učenik/učenica:

- aktivno sluša i razume sadržaj književnoumetničkog teksta koji mu/joj se čita;
- prepoznaje pesmu i zna šta je strofa;
- oblikuje pisanu poruku.

Tok časa

Uvodni deo: Predviđanje na osnovu naslova.

Učenicima/ama se kaže da će čitati pesmu *Mati* našeg poznatog pesnika za decu Jovana Jovanovića Zmaja i da će zatim sa nastavnikom/com i ostalima u razredu razgovarati o njoj. Proverava se da li učenici/e znaju šta znači reč *mati*. Potom se prelazi na sledeće pitanje: Šta mislite, o čemu će se govoriti u pesmi *Mati*? Učenike/ce treba podstaći da u odgovorima navedu što više detalja. Na primer, ako kažu da će se govoriti o majci, možemo ih pitati o čijoj majci, zašto, kakva je majka o kojoj će se govoriti i slično. Nastavnik/ca podstiče diskusiju o rodnim stereotipima koji se pojave u opisu majke. Na primer, da li majka mora da kuva, čisti kuću, da li mora da radi sve za decu i da nikada nema vremena za sebe.

Središnji deo: Čitanje, doživljavanje i analiza pesme.

Posle čitanja pesme, učenicima/ama se postavljaju sledeća pitanja: O čemu govori ova pesma? Kako izgledaju labudovi? Šta vam se svidelo u ovoj pesmi i zašto? Šta vam se nije svidelo i zašto? Ko čini porodicu u ovoj pesmi? Šta je sa ocem labudom? Kakva je majka prema svojim labudićima, šta sve radi ili bi uradila za njih? Šta znači *dati svoju glavu za nekoga*? Zaokruži strofu iz koje se vidi da je pesnik ovom pesmom o labudovima hteo da kaže deci koliko je u njihovom životu važna majka. (Učenici/e čitaju pesmu u sebi da bi rešili zadatak.) Zašto se pesma ne zove *Labudica*? Da li o deci treba da brine samo majka? Objasnite zašto tako mislite. Ko čini porodicu u pesmi? Kako je u životu, kakve sve porodice postoje?

Završni deo: Proveravanje stavova učenika/ca.

Zadatak za učenike/ce je da napišu poruku ocu labudu šta treba da radi u porodici i kakav treba da bude prema deci. Poruke se čitaju i komentarišu. Važno je da učenici/e u porukama pokažu kako roditelji (ili druge odrasle osobe) treba da dele brigu o deci.

²² Zmajeva pesma *Mati* nije više u programu ali se može pretpostaviti da će je nastavnici/e obrađivati u sklopu domaće lektire, gde je predviđen izbor iz Zmajevih pesama za decu.

Nastavna jedinica: *Dva jarca; Dve koze*, Dositej Obradović

Cilj: Osposobljavanje učenika/ca za tumačenje odabranih književnih dela

Ishodi

Učenik/učenica:

- prepoznaje basnu i razume njeno značenje;
- uočava likove i pravi razliku između njihovih pozitivnih i negativnih osobina;
- izražava svoje mišljenje o ponašanju likova u književnom delu.

Tok časa

Uvodni deo: Utvrđivanje razlike između jarca i koze. Ako učenici/e nisu imali prilike da vide ove životinje treba im pokazati slike.

Učenike/ce treba pitati: Šta je jarc? Kako izgleda? Šta je koza?

Središnji deo: Pročitati i analizirati basnu *Dva jarca*, pa *Dve koze*, a zatim ih uporediti.

Posle čitanja basne *Dva jarca* učenike/ce treba pitati: Kakav su problem imala dva jarca? Kako su dva jarca rešila problem? Šta mislite o rešenju i zašto tako mislite? Ista pitanja postavljaju se i posle čitanja basne *Dve koze*: Kakav su problem imale dve koze? Kako su dve koze rešile problem? Šta mislite o rešenju i zašto tako mislite?

U daljem razgovoru se basne upoređuju: Šta je isto/slično u ovim pričama? U čemu je razlika? Koja od ove dve priče vam se više sviđa i zašto? Priča u kojoj životinje govore i koja ima pouku zove se basna. U prvoj basni rešenje je takvo da su oba jarca gubitnici. U drugoj basni nema gubitnice, obe koze su pobednice. I jarčevi i koze predstavljaju ljude. Zašto su u prvoj basni izabrani mužjaci, a u drugoj ženke? Zašto autor nije izabrao obrnuto, da se koze sukobljavaju, a jarčevi pomažu jedan drugom? Šta mislite, za koga se češće kaže da pokazuje agresivnost, bije se i želi da pobedi po svaku cenu, za žene ili muškarce? Ko pokazuje više razumevanja za druge, više im pomaže i ne želi da ih povredi, žene ili muškarci? Zašto tako mislite? Kako bi svet izgledao kada bismo svi bili/e vaspitani/e da se ponašamo kao koze iz ove basne? Učenicima/ama treba pomoći da razumeju da su rodni stereotipi društveni konstrukti, odnosno da se različito ponašanje podstiče kod devojčica i dečaka, ali da bi svet bio bolje mesto ako bismo kod sve dece razvijali vrednosti nenasilja, solidarnosti, tolerancije.

Završni deo: Pojedinačno izdvajanje pouka basni.

Od koza iz basne *Dve koze* naučio/la sam da _____.

Ili:

Od jarčeva iz basne *Dva jarca* naučio/la sam da _____.

Nastavna jedinica: *Princeza u papirnoj kesi*, Robert Manč (izbor iz slikovnica za decu – domaća lektira)

Cilj: Osposobljavanje učenika/ca za tumačenje odabranih književnih dela

Ishodi

Učenik/učenica:

- razume ono što pročita;
- određuje glavni događaj, vreme (redosled događaja) i mesto dešavanja u vezi sa pročitanim tekstom;
- uočava likove i pravi razliku između njihovih pozitivnih i negativnih osobina;
- izražava svoje mišljenje o ponašanju likova u književnom delu.

Tok časa

Uvodni deo: Proveravanje koliko su učenici/e razumeli sadržaj, pošto su ranije dobili/e zadatak da pročitaju slikovnicu. Pojedini delovi se prepričavaju uz pitanja nastavnika/ce, a neke scene dramatizuju.

U uvodnom delu mogu se koristiti sledeća pitanja: Kako počinje slikovnica *Princeza u papirnoj kesi*? Koji važan događaj je odvojio Elizabetu i Ronalda? Šta je Elizabeta uradila pošto je zmaj odneo Ronalda? Izaberu se dobrovoljci/ke za ulogu Elizabete i zmaja koji treba da odigraju scenu između Elizabete i zmaja. Zatim se izaberu drugo dvoje koji igraju dijalog između Elizabete i Ronalda. Deca treba da govore svojim rečima. Kako se završava slikovnica *Princeza u papirnoj kesi*?

Središnji deo: Analiza slikovnice.

Za analizu slikovnice biće podsticajna sledeća pitanja: Zašto se slikovnica zove *Princeza u papirnoj kesi*? Šta vas je iznenadilo u ovoj slikovnici? Po čemu se ona razlikuje od drugih priča o princezama, prinčevima i zmajevima? Šta je Elizabeta koristila da bi pronašla i pobedila zmaja? Šta misliš o onome što je Ronald rekao Elizabeti kada ga je spasila? Kakav je on? Kakva je Elizabeta, koje su njene glavne osobine? Šta mislite o onome što je rekla Ronaldu na kraju slikovnice? Kako se Elizabeta oseća pošto je odlučila da se ne uda za Ronalda? Šta vi mislite o njenoj odluci, da li je dobro postupila? Šta vam se sviđa u ovoj slikovnici i zašto? Šta vam se ne sviđa i zašto?

U toku razgovora sa decom važno je izdvojiti nekoliko ključnih aspekata priče koji odstupaju od rodni stereotipa – neki od njih se odnose na samu strukturu priče, a drugi na karakterizaciju likova. Zmaj je napao dvorac, ali je oteo princa, a ne princezu; princeza je pošla da spase princa, a u bajkama je uvek obrnuto – princ spasava princezu; princeza je pobedila zmaja pameću, a ne upotrebom sile (što je tradicionalno muški način rešavanja problema); princeza je odlučila da se ne uda za princa koga je spasila (jer je on bio nezahvalan i imao primedbe na njen izgled) i srećna je zbog toga. Elizabeta je aktivna, hrabra, pametna, odlučna i nije opterećena fizičkim izgledom, a sve to su osobine koje se uglavnom pripisuju muškim likovima. Čitajući i analizirajući ovu slikovnicu, deca uče da se devojčice/žene mogu naći u ulogama koje su tradicionalno rezervisane za muškarce, kao i da spoljašnji izgled i udaja ne moraju da budu društveni imperativi za ženu.

Završni deo: Proveravanje stavova učenika/ca.

Učenici/e dobijaju zadatak da napišu jednu poruku Elizabeti iz koje se jasno vidi šta misle o onome što je uradila. Sve poruke se pišu na samolepljivim papirićima, a zatim zalepe na tablu ili pano, nastavnik/ca ih pročita i kratko sumira, na primer, ističući koje poruke preovladavaju i hvaleći one u kojima se Elizabeti odaje počast zbog hrabrosti, pameti, aktivnosti, samostalnosti i odluke da se ne uda za onoga ko je ponižava, kome je važan samo spoljašnji izgled, ko ne ceni sve ono što je uradila za njega niti uvažava sve njene kvalitete.

Nastavna jedinica: Govorna vežba – priča u slikama

Cilj: Osposobljavanje učenika/ca za tumačenje odabranih književnih dela

Ishodi

Učenik/učenica:

- usmeno priča prema slikama;
- bira i koristi odgovarajuće reči u govoru.

Tok časa

Uvodni deo: Davanje uputstva.

Učenici/e u malim grupama dobiju slike na kojima su devojčice/žene i dečaci/muškarci u netipičnim ulogama. Zadatak je da osmisle priču prema slikama i da joj daju naslov.

Glavni deo: Smišljanje priča po grupama.

Učenici/e smišljaju priču, daju joj naslov i svaka grupa priča ostalima.

Završni deo: Izbor najbolje priče.

Nastavnik/ca pita grupe koja im se priča najviše svidela i da obrazlože zašto.

3. Uvođenje rodne perspektive u drugom razredu

3.1 Jezik

U ovu oblast rodna perspektiva se uvodi korišćenjem rodno osetljivog jezika u svakodnevnom radu i nestereotipnih primera u gramatičkim vežbanjima.

Tako je, recimo, važno da primeri rečenica (obaveštenje, pitanje i zapovest; potvrdne i odrične rečenice) ne sadrže rodne stereotipe ili da se o njima razgovara ako su prisutni u primerima iz udžbenika („Baka plete i priča“, „Maša ima plavu haljinu“). Isto važi i za prepoznavanje glavnih delova rečenice (predikat, subjekat) i za razlikovanje osnovnih glagolskih oblika za iskazivanje sadašnjeg, prošlog i budućeg vremena, kao i za razlikovanje potvrdnih i odričnih glagolskih oblika.

U jednom od udžbenika učenici/e subjektom treba da dopune početak rečenice: „_____secka orahe za tortu“. Nastavnik/ca treba da proveri učeničke odgovore i, ako utvrdi da je većina za subjekat izabrala žensku osobu, pokrene razgovor o rodnoj ravnopravnosti. Slična je situacija i sa primerom: „Brat_____fudbal“, gde je zadatak da se rečenica dopuni predikatom. Treba postaviti pitanje da li i sestra može da igra fudbal, odnosno da li samo dečaci igraju fudbal, iz čega se može razviti diskusija. Rodno stereotipni su i primeri: „Baka čuva unuke“, „Snežana igra lastiš“, u kojima treba izdvojiti subjekat i predikat, kao i „Nenad popravljа auto“. U jednom od udžbenika se od učenika/ca traži da glagole *vesla*, *peca*, *pokazuje* i *skija* spoje sa sličicama. Na sličicama gde je predstavljeno veslanje, pecanje i skijanje nacrtan je dečak, dok devojčica pokazuje neko mesto na globusu. Decu treba pitati da li i devojčice mogu da veslaju, pecaju i skijaju. Zadatak iz pravopisa u kome se traži da se pravilno prepíše rečenica „Nebojša i Nenad nikad nekasne na treninge, jer nemaju vremena za gubljenje“ ne bi bio rodno stereotipan kada bi se umesto Nebojša i Nenad upotrebila ženska imena. Ovako može poslužiti za razgovor o tome da li i devojčice treniraju neki sport. Takođe, treba reagovati u vezi sa primerima kao što je ovaj: „Uzela sam četkicu i oprala prozor“ (traži se da se precrta pogrešno upotrebljena reč), zato što se šalje poruka da je pranje prozora ženski posao.

U jednoj od priprema za čas pokazali smo kako se za obradu glagola može koristiti književni tekst kao predložak kako bi učenici/e sticali znanja iz gramatike i razvijali rodnu osetljivost. To je, istovremeno, primer prožimanja različitih oblasti predmeta, koje se preporučuje u programu.

U okviru razlikovanja roda i broja imenica, učenici/e se mogu osposobljavati da od imenica muškog roda prave imenice ženskog roda za označavanje osoba koje se bave određenim zanimanjem, kao u zadatku u kome se traži da se imenice napišu u ženskom rodu kao što je započeto (*lekar – lekarka*). Zadatak su imenice: *baletan*, *učitelj*, *frizer*, *krojač*, *pesnik*, što je dobro jer se u pravljenju oblika ženskog roda koriste različiti produktivni nastavci (-ina, -ica, -ka, -inja), ali je upadljivo odsustvo primera u kojima se oblici ženskog roda prave pomoću nastavaka -kinja, na primer, *borac – borkinja*, *pilot – pilotkinja*, *sluga – sluškinja*, *stomatolog – stomatološkinja*, *psiholog – psihološkinja*.

Ponekad se kao argument za izbegavanje rodno osetljivog jezika čuje da su pojedini od navedenih oblika rogovatni, mada nikada nećete čuti da je reč *sluškinja* rogovatna, iako je nastala na isti način. Važno je znati da je veliki broj sličnih oblika odavno normiran u Matičinom *Rečniku srpskohrvatskog književnog jezika* (1967–1976) kao, na primer, banditkinja, geografkinja, protestantkinja, patriotkinja, publicistkinja, farmaceutkinja, trgovkinja... (Panić, 2004). Takođe, jezički stručnjaci Živojin Stanojčić i Ljubomir Popović objašnjavaju nastanak imenice stomatološkinja: „u dodiru g iz završetka -log i sufiksa -kinja suglasnik g zamenjuje se suglasnikom š” (1999: 30). Deci treba objasniti da se pojedine reči nekad nisu koristile jer se žene nisu bavile određenim zanimanjima (npr. fudbaler – fudbalerka), ali da se danas žene bave svim zanimanjima kojima se bave i muškarci i da to treba da bude vidljivo u jeziku.

Takođe, jedno od novijih istraživanja govora studentske populacije u Srbiji pokazalo je da pristalice tradicionalnih rodnih odnosa, u kojima muškarci dominiraju a žene su potčinjene, izbegavaju upotrebu rodno osetljivog jezika i pribegavaju upotrebi rodno diskriminatornog govora, dok pristalice rodne ravnopravnosti upotrebljavaju rodno osetljiv jezik i izbegavaju upotrebu rodno diskriminatornog govora (Bošković, 2015).

3.2 Književnost

Kao što je već primećeno, „često se može postaviti pitanje o tome zašto se u nekim situacijama i ulogama pojavljuju samo mame, zašto se u tim situacijama ne pojavljuju očevi, šta na to utiče i voditi diskusija o tome. Više tekstova je pogodno za postavljanje dodatnih pitanja koja bi preispitala predstavljene uloge oca i majke” (Ćeriman i sar., 2019). To su lirska narodna pesma *Majka Jova u ruži rodila*, *Škola* Dragana Lukića i *Pesma za mamine oči* Mire Alečković. Povodom uspavanke možemo pitati učenike/ce šta misle, ko peva tu pesmu i tražiti da objasne da li samo majke treba da uspavljaju decu. Pitanje da li samo mame treba da brinu o deci može se postaviti i prilikom analize druge strofe Lukićeve *Škole*:

„Škole su velike i dobre mame
Stotinu dece neguju same,
Napamet znaju svu svoju decu,
I bajke pričaju o mesecu.”

Porodične uloge oca i njegov odnos prema deci mogu se razmatrati i u vezi sa obradom Alečković-kine *Pesme za mamine oči*. Na primer, deci se može postaviti pitanje da li sve ono što u pesmi radi majka radi i otac, da li bi mogao i da li bi trebalo to da radi. Sa druge strane, veoma je važno istaći da se u pesmi izražava zahvalnost za svu ljubav, pažnju i brigu koju majka pruža detetu. Učenike/ce treba pitati da li njihove majke imaju slobodnog vremena i kako ga provode, da li im oni/e pomažu i na koji način i takođe bi, po ugledu na ovu pesmu, mogli/e da napišu majci (ili osobi koja o njima brine) sopstvenu zahvalnicu od nekoliko stihova koji počinju sa *za...*, a završavaju se,

kao i ova pesma: „hvala ti, majko mila” (*majko mila* se može izmeniti u odnosu na to kome učenici/e pišu).

Moguće je postaviti dodatna pitanja koja otvaraju rodnu perspektivu i posle narodne priče *Sveti Sava i sin*. Priča inače govori o tome kako je Sveti Sava podučio neposlušnog sina o skladnim porodičnim odnosima zasnovanim na religiozno-patrijarhalnom ustrojstvu, odnosno zašto treba da poštuje oca. Majka se ne pojavljuje, ali se priča završava Savinim zaključkom: „Eto tako, oca i majku treba poštovati ako hoćete da budete srećni i dugovećni”. Stiče se utisak da je majka naknadno dodata u priču jer se uopšte ne pominje u objašnjenju koje Sveti Sava daje sinu o tome zašto treba poštovati oca. Pitanja za razgovor sa decom mogu da se odnose na to šta znači poštovati neku osobu, kako se to poštovanje vidi, ima li neke razlike u tome kako treba poštovati oca, a kako majku i zbog čega. Kako biste vi objasnili nekome zašto treba da poštuje roditelje? Da li i odrasli treba da poštuju decu? Objasnite zašto. Kroz diskusiju treba doći do zaključka da roditelje treba podjednako poštovati, bez obzira na njihov pol, kao i da je pravo poštovanje uzajamno i da je, takođe, važno da roditelji poštuju decu, jer će deca tako naučiti kako da se ophode prema drugima.

Povodom supružničkih odnosa predstavljenih iz perspektive deteta u pesmi *Čuo sam* Dobrice Erića može se pokrenuti razgovor o porodičnom nasilju: Šta je sve dečak iz pesme čuo? Zašto njegova majka plače? Zašto krije suze? Šta mislite, kada joj *sunce sine u duši*? Šta znači da se otac naoblačio? Dečak kaže da je sve čuo. Šta je on to čuo? Na osnovu onoga što dečak govori možemo da pretpostavimo da se u njegovoj porodici dešava nasilje. Šta je nasilje?

Kako se nasilje prepoznaje? Da li roditelji znaju da je dečak svestan nasilja u porodici? Zašto je dečaku važno da njegova majka bude srećna? Da li majke treba da trpe, plaču i kriju suze kada se otac *naoblači*? Objasnite svoje odgovore. Kako izgledaju majke kad se naoblače? Da li očevi tada krišom plaču? Objasnite svoj odgovor. U pesmi je reč o izuzetno osetljivom dečaku, što je naglašeno kroz akustične slike – on sve čuje. Razgovor treba voditi tako da deca shvate da je nasilje neprihvatljivo, da niko nema pravo da povređuje i unesrećuje druge niti bilo ko treba da trpi nasilje. Takođe, pošto je reč o rodno zasnovanom nasilju, deci treba reći da je ono i zakonski zabranjeno.

I stihovi: „Da l' plače žena kraj konopca / Gde prostrla je veš da suši?” iz pesme *Kad počne kiša da pada* Stevana Raičkovića mogu poslužiti za uvođenje rodne perspektive. Jedna od onih koji će biti pogođeni pljuskom je i žena koja je prostrla veš. Učenike/ce možemo pitati zašto je žena (a ne muškarac) prostrla veš i tako započeti diskusiju o tome koje kućne poslove obavljaju žene, a koje muškarci. Cilj diskusije je da se pokaže kako žene i muškarci treba da dele sve poslove, odnosno kako ne postoje takozvani *ženski i muški poslovi*. U ovoj pesmi se muškarci pominju u profesionalnim ulogama (dimničari i ribari) dok se za ženu pita da li plače kraj konopca, čime se rodni jaz produbljuje.

Za uvođenje rodne perspektive može poslužiti i *Bajka o ribaru i ribici* Aleksandra Sergejeviča Puškina. Prilikom analize ove bajke najčešće se dolazi do zaključaka da je baba zla, pohlepna i nikad zadovoljna, da je deda dobar i pošten starac i da ne treba biti kao baba. Međutim, u analizi se može osvetliti i drugačija perspektiva: Čime se bavi deda, a čime baba? Kakav je njen život? Šta znači čamiti? Koliko dugo tako žive? Šta je baba prvo poželela? Šta je sve zatim htela? Da li ovo znači, bar prema ovoj bajci, da je najbolje da baba živi u siromaštvu? Da li se vi slažete sa tim? Obrazložite odgovor. Naime, u književnosti ima primera da se žena koja je ambiciozna i želi više od svog života ismeva ili predstavlja u negativnom svetlu. Učenicima/ama treba pomoći da razmotre i druge perspektive i da uoče kako je autorova namera da ocrni babu, iako njene želje nisu nužno loše.

Čas se može organizovati i kao neka vrsta suđenja (učenici/e bi bili/e u ulozi tužilaca/teljki, branilaca/teljki i sudija/teljki)²³ ili debate, pri čemu učenici/e treba da pronađu argumente za odbranu babinog ponašanja i argumente koji je predstavljaju u negativnom svetlu.

Nakon analize pesme *Daj mi krila jedan krug* Vladimira Andrića rad se može nastaviti tako što će se od učenika i učenica tražiti da oni kažu od koga bi nešto tražili i zašto. Zatim bi trebalo da navedu šta je to što oni/e imaju, znaju ili umeju, a da su po tome prepoznatljivi/e. Na taj način se neguje različitost. Odgovore pišu na samolepljivim papirićima koji se zatim na tabli razvrstaju u dve kolone – DEVOJČICE i DEČACI. Rodnu perspektivu uvodimo kada, uz njihovu pomoć, uporedimo odgovore devojčica i dečaka, uočimo sličnosti i razlike među njima, razgovaramo o tome da li i jedni i drugi mogu da se bave istim stvarima i zaključimo da svako treba da se bavi onim što voli i u čemu uživa, bez obzira na to da li je devojčica ili dečak.

Treba obratiti pažnju i na narodnu pesmu *Marko Kraljević i orao* budući da se u njoj glavni muški lik pojavljuje u netipičnoj ulozi jer ne samo da spasava orla, nego i njegove orlušice i brine o njima. Pre čitanja pesme učenicima/ama se može reći da je Marko Kraljević najveći srpski junak u narodnim pesmama i pitati ih šta, po njihovom mišljenju, neko radi da bi bio proglašen za najvećeg junaka. Posle čitanja pesme treba ih pitati šta je Marko uradio za orla, da li je to junaštvo i tražiti da obrazlože odgovore. Posebno treba obratiti pažnju na sliku u kojoj narodni pevač predstavlja kako je Marko spasao orlušice iz zapaljene kule: „Onde bili moji orlušići, / Pa i' skupi Kraljeviću Marko / On i' skupi u svil'na nedarca / Odnese i' dvoru bijelome”. Razgovor se može podstaći sledećim pitanjima: Šta na osnovu ovih stihova možemo da zaključimo o Kraljeviću Marku, kakav je on? Koliko dugo je hranio ptičice i šta je posle toga uradio sa njima? Šta na osnovu toga možemo da kažemo o njemu? Kakvi treba da budu pravi junaci? Gde se u ovoj pesmi vidi da se *dobro dobrim vraća*?

²³ Na času organizovanom kao suđenje babi iz *Bajke o ribaru i ribici* kod učiteljice Marine Spasojević u OŠ „Vuk Karadžić” u Čačku jedna od braniteljki je babu nazvala *ženom željnom života*, što otvara potpuno novo čitanje ovog teksta.

3.3 Jezička kultura

Među osnovnim oblicima usmenog i pismenog izražavanja predviđene su različite vrste prepričavanja sadržine kraćih tekstova, filmova, pozorišnih predstava, radijskih i televizijskih emisija za decu. To su, takođe, situacije u kojima se može uvoditi rodna perspektiva. Posle prepričavanja možemo pitati učenike/ce ko su glavni junaci, kako se ponašaju, koje su njihove osobine, interesovanja, vrednosti, profesije (ako su odrasli, ili čime žele da se bave u budućnosti ako su deca). Većina produkata kulture, većina sadržaja u medijskom prostoru zasnovana je na rodnim stereotipima tako da je važno otkriti ih i kod dece razvijati kritički odnos prema njima. Kada sami biramo tekstove, filmove, pozorišne predstave ili emisije za decu bilo bi dobro da uključimo one koji nude nove rodne modele, u kojima imamo snažne i pozitivne ženske likove i osećajne muške likove koji sukobe rešavaju na nenasilan način, junakinje uspešne u profesionalnim ulogama i junake u porodičnim

Pričanje o događajima i doživljajima, pri čemu je „predmetnost pričanja: bliže i dalje okruženje, stvarnost i mašta, neposredno doživljavanje i sećanje/ranije stečeno iskustvo“, nudi mogućnost da se učenicima/ama ponude mnoge rodne teme. Na primer, u vezi sa bližim okruženjem može se razgovarati o ulogama žena i muškaraca u porodici, na osnovu iskustva dece. Tema može biti *Kako proslavljamo 8. mart*. Takođe se može razgovarati o profesijama – *Kad porastem biću...* pri čemu treba ohrabrivati decu da sebe vide u netipičnim profesijama ako su im one privlačne. Govorna vežba može biti organizovana tako da đacima postavimo pitanje *Zašto je dobro biti devojčica/dečak*, a za domaći mogu da maštaju u sastavu na temu *Da sam devojčica/dečak*.

Za „pričanje prema nizu slika izloženih u celi- ni, koje predstavljaju celovit, zanimljiv i dinamičan događaj“ može se koristiti i određena tabla stripa, ali tako što se izbriše tekst u oblačićima. Pogodan je, recimo, strip *Hogar Strašni* Dika Brauna jer često obrađuje rodne teme. Na primer, u jednoj tabli ovog stripa Helga radi mnogobrojne poslove (muze kravu, pravi sir, pere i prostire veš, cepa i nosi

drva, nosi vodu, riba pod, seče meso, kuva, čisti) i na kraju bukvalno padne od umora, a u tom trenutku nailazi Hogar i kaže: „Odmaraš se danas, draga? Pametno, baš pametno...“ (Braun 2005: 31). Kada dobiju strip bez teksta, učenici/e treba da napišu dijaloge i ispričaju priču. Zatim im se može pokazati originalna verzija i onda se razgovara o njoj.

O rodnoj perspektivi treba voditi računa i prilikom ortografskih vežbi, odnosno prepisivanja rečenica i kraćih odlomaka tekstova radi usavršavanja tehnike i brzine pisanja i uvežbavanja čitkog i urednog rukopisa. Važno je da rečenice i tekstovi ne sadrže rodne stereotipe. Mogu se birati rodno neutralni sadržaji ili, što bi bilo mnogo bolje, oni u kojima su rodne uloge osavremenjene. Ovim se treba rukovoditi i prilikom kontrolnih diktata kojima se proverava usvojenost pravopisnih pravila.

Za uvođenje rodne perspektive može se koristiti i pisanje kraćeg pisma. Pismo može biti upućeno nekom liku iz književnog teksta ili autoru/ki. Na primer, može se napisati pismo tati iz pesme *Mama je glagol od glagola raditi* Moše Odalovića ili sopstvenom tati da treba više da radi u kući i brine o deci; može se napisati pismo Lučiji Tumijati, autorki *Erike*, u kome se izražavaju utisci o ovom tekstu i junakinji i autorki postavljaju različita pitanja u vezi sa tekстом.

3.4 Pripreme za časove

Nastavna jedinica: Glagoli

Cilj: Upoznavanje učenika/ca sa glagolima

Ishodi

Učenik/učenica:

- uočava i prepoznaje glagole;
- zna da su glagoli reči koje kazuju radnju;
- razume da je nepravedno da majka sama brine o deci i obavlja sve kućne poslove i da roditelji, odnosno ukućani treba međusobno da dele poslove.

Tok časa

Uvodni deo: Motivisanje za rad, pozivanje na iskustvo učenika/ca i definisanje glagola.

Prva aktivnost je pantomima. Učenik/ca treba da predstavi neku radnju bez reči. Osoba koja pogodi koji je glagol u pitanju sledeća predstavlja neku radnju, dok sva deca ne budu u ulozi pantomimičara/ke. Nastavnik/ca na tabli beleži glagole. Kada se igra završi, nastavnik/ca pročita sve glagole i pita učenike/ce šta kazujemo ovim rečima. Zatim se glagoli definišu kao reči koje kazuju radnju.

Glavni deo: Razumevanje pročitnog i uočavanje glagola.

Učenici/e se podele u četiri grupe i svaka grupa dobija zadatak da pročita pesmu Moše Odalovića *Mama je glagol od glagola raditi*. Ako tekst nije u odabranoj čitanci, učenici/e dobijaju odštampane primerke.

Mama je glagol od glagola raditi

Roditi, podojiti, pokriti, poviti,
Prići, obići, opet podojiti;
Stalno je tu, nećeš se prehladiti –
Mama je glagol od glagola raditi.

Doručak, ručak, užina, večera,
Dvadeset slatkih i pet bez šećera;
Minut nadoknaditi, nesanicu zaraditi –
Mama je glagol od glagola raditi.

Posoli, dosoli, zamesi, podmesi,
Dobar dan, izvoli, pobogu, gde si?
Koprivu vaditi, ružu saditi –
Mama je glagol od glagola raditi.

A tata ništa neće pa neće,
Da bar ponekad kupi cveće;
Stalno recituj, treba mu dosaditi –
Mama je glagol od glagola raditi.

Mošo Odalović

Kada pročitaju pesmu, sledi razgovor o njoj, u kome se mogu koristiti sledeća pitanja: Na početku časa smo rekli da su glagoli reči koje označavaju radnju. Zašto se u ovoj pesmi kaže da je mama glagol od glagola raditi? Kako se ponaša tata u ovoj pesmi? Šta misliš o njemu? Ko bi trebalo da ga opomene i kako? Da li će biti dovoljno da bar ponekad kupi cveće? Objasni odgovor.

Posle razgovora u kome smo proverili koliko su učenici/e razumeli tekst i ukazali na rodnu neravnopravnost u porodičnoj sferi o kojoj govori ova pesma, zadajemo grupama da podvuku glagole u pesmi. Svaka grupa dobija jednu strofu. Kada svi završe, izveštavaju tako što prva grupa čita prvu strofu, izdvajajući glagole, druga drugu i tako redom, a ostale prate i dopunjavaju ako je potrebno. Potom je zadatak za sve grupe da kažu koji glagoli su izostavljeni u prvom i drugom stihu druge strofe. Takođe, treba ukazati na rodno stereotipnu zatvorenost majke u privatni prostor kuće i okućnice i obavljanje poslova brige i nege: Mama iz ove pesme mnogo radi. Gde se odvijaju poslovi koje obavlja i na koga se odnose? U ovom delu časa može se otvoriti tema o neplaćenom ženskom radu u kući (Kada bi mama dobijala novac za sve ono što radi u kući, koliko bi zarađivala?) ili učenici/e mogu razmeniti iskustva iz sopstvenih porodica (Da li i kod vas u porodici mama ovoliko radi, a tata *ništa neće pa neće*? Šta mislite o tome? Da li vi pomažete vašim majkama i zašto?).

Završni deo: Proveravanje naučenog.

Zadatak za učenike/ce je da napišu poruku za tatu iz pesme koristeći glagole.

Dopuni sledeću poruku tako što ćeš dodati još pet glagola. Reci tati šta treba da radi.

Tata, operi sudove, _____

Nastavna jedinica: Erika, Lučija Tumijati

Cilj: Osposobljavanje učenika/ca za tumačenje odabranih književnih dela

Ishodi

Učenik/učenica:

- ume da saopšti utisak o tekstu;
- zapaža karakteristične detalje u opisu lika;
- razume namere i osećanja izneta u tekstu;
- zauzima stav prema postupcima likova.

Tok časa²⁴

Uvodni deo: Čitanje priče i razgovor o utiscima.

Pre čitanja, učenicima/ama se može reći da obično čitamo priče o dečacima, ali da je u ovoj priči glavni lik devojčica i da obrate pažnju o kakvoj je devojčici reč. Posle čitanja, deca treba da iznesu svoje utiske o priči – da kažu da li im se priča svidela i da obrazlože.

Glavni deo: Analiza Erikinog lika.

Učenici/e u malim grupama (u koje su podeljeni pre čitanja priče) dobijaju zadatak da, koristeći čitanku, naprave spisak onoga što Erika ume da radi, da na spisku zaokruže ono što im se najviše sviđa i da se pripreme da objasne zašto. Kada grupe završe, sumira se tako što jedna grupa čita svoje odgovore, a ostale na svojim spiskovima štrikliraju iste odgovore i saopštavaju ono što nije rečeno.

U sledećem koraku, od grupa tražimo da na osnovu Erikinih postupaka izdvoje najmanje tri njene najvažnije osobine. Nastavnik/ca treba da pomaže grupama da formulišu osobine (na primer, kakva je osoba koja može da se spušta zaleđenim strmim ulicama, a da nikad ne padne?). Svaka grupa pročitava šta je napisala, objasni zašto tako misli, odgovori se uporede i utvrde se Erikinе osobine.

Dalja diskusija bi mogla da se podstakne sledećim pitanjima: Šta vi mislite, kakav je Pučov odnos prema Eriki? Zbog čega je istovremeno očaran njome i ljut na nju? Šta mu se još, sem onoga što ste naveli/e, sviđa u vezi sa Erikom? Šta mislite o tome što Pučo kaže: „Kad bih je zgrabio, istukao bih je kao magare”? Zašto kaže: „A šta ako mi se okrene?”. Važno je da se ukaže na neprihvatljivost bilo kakvog oblika nasilja, mada će učenici/e shvatiti da Erika uopšte ne obraća pažnju na Puču i da on od straha neće znati šta da radi ako ga ona slučajno pogleda.

Završni deo: Proveravanje naučenog, sumiranje i zadavanje domaćeg zadatka.

Učenice treba da odgovore na pitanje „Da li biste volele da budete kao Erika?” a učenici na pitanje „Da li vam se sviđaju devojčice kao što je Erika?”. Odgovori *da* ili *ne* pišu se na samolepljivim papirićima, koji se zatim razvrstaju na tabli prema odgovorima (da/ne) i polu (devojčice/dečaci), a obrazlažu se usmeno – učenici/e treba da objasne zašto (ne)žele da budu kao Erika ili im se (ne)sviđa Erika.

Za domaći zadatak učenici/e treba da napišu sastav na temu *Poznajem jednu Eriku*. Na početku sastava treba da kažu ko je Erika i da oni/e poznaju neku sličnu devojčicu, a zatim da objasne ko je to. U glavnom delu zadatka treba da ubedljivo, birajući odgovarajuće detalje, predstavljaju devojčicu koja ih podseća na Eriku, da opišu njen izgled i ponašanje. Na kraju sastava treba da kažu šta oni/e misle o toj osobi i da objasne zašto tako misle.

²⁴ Potrebna su dva školska časa da bi se realizovale sve aktivnosti iz ove pripreme. Na vremenu se može dobiti ako se učenicima/ama zada da priču pročitaju kod kuće.

Nastavna jedinica: *Princeza na zrnju graška*, Hans Kristijan Andersen

Cilj: Osposobljavanje učenika/ca za tumačenje odabranih književnih dela

Ishodi

Učenik/učenica:

- ume da saopšti utisak o tekstu;
- vrednuje postupke likova;
- ume da napiše kratko pismo;
- razvija kritički odnos prema rodnim stereotipima.

Tok časa

Uvodni deo: Priprema za čitanje i doživljavanje bajke.

U uvodnom delu časa mogu se koristiti sledeća pitanja: Šta za vas znači da je neko *prava princeza*? Kako izgleda prava princeza? Kako se ponaša? Šta joj je najvažnije? Na tabli treba zapisati ono što su učenici/e rekli/e.

Glavni deo: Najava, čitanje, doživljavanje i analiza bajke.

Pre čitanja bajke, učenicima/ama se kaže da je Hans Kristijan Andersen jedan od najpoznatijih pisaca za decu i pomeni se još neke njegove bajke (*Ružno pače*, *Mala sirena*, *Carevo novo odelo*, *Palčica*, *Devojčica sa šibicom*). Učenike/ce treba pitati da li su čitali neku od njih i da kratko kažu o čemu se radi.

Pošto čuju bajku, učenici/e dobijaju priliku da izraze sopstvene utiske: Šta vam se svidelo u ovoj bajci? Šta vam se nije svidelo u ovoj bajci?

U ovoj, kao i u većini drugih bajki, lik (prave) princeze izgrađen je pomoću rodni stereotipa – (prava) princeza je izuzetno nežna i osetljiva, ne može da zaspi jer je žulja zrnja graška koje se nalazi ispod mnoštva perina. Svest o ženskom kao krhkom i slabijem drugom formira se na osnovu poistovećivanja žene sa telom (Kos, 2011: 233), „njena telesnost je razlog njene podređenosti i njeno najveće preimućstvo” (Gordić Petković, 2012: 5). Princ je bira baš zbog njene krhkosti. Osim toga, za razliku od princa, princeza ne bira partnera, pošto je sama udaja za princa najveće životno postignuće.

Sa decom se treba kritički osvrnuti na pomenute aspekte, u čemu mogu pomoći sledeća pitanja za analizu bajke: Zašto kraljević nije uspeo da se oženi? Šta znači biti potišten? Zašto devojka koja je zakucala na kapiju dvorca nije izgledala kao prava princeza? Šta je uradila kraljica da bi saznala da li je reč o pravoj princezi? Po čemu se znalo da je ta devojka prava princeza? Šta mislite o kraljevićevoj nameri da se oženi tako nežnom osobom? Da li biste voleli da budete toliko nežni/e? Objasnite zašto. Zašto princeza nema nikakvih zahteva u vezi sa udajom? Zašto je niko ne pita hoće li da se uda za kraljevića? Zašto mi kažemo da je ovo bajka, a na njenom kraju piše da je istinita priča? Prema ovoj bajci, glavna osobina prave princeze je da je ona nežna, odnosno fizički osetljiva i krhka. Treba uporediti odgovore učenika/ca sa autorovom idejom. Zašto kraljević iz ove bajke želi da ima tako fizički slabu ženu? Šta mislite, da li se pisac pomalo šali u ovoj bajci?

Završni deo: Vežbanje pisanja kratkog pisma u vezi sa tekstem. Ovaj zadatak se može raditi individualno, u paru ili grupi.

Uputstvo za učenike/ce: Zamislite da ste princeza iz ove bajke. Napišite kraljeviću kratko pismo u kome objašnjavate zašto ne želite da se udete za njega. Vodite računa o tome da vaše pismo ima sve potrebne delove (mesto i datum u gornjem desnom uglu, odgovarajuće obraćanje, tekst pisma, pozdrav i potpis).

Kada učenici/e završe, pisma se čitaju i komentarišu.

Nastavna jedinica: Zašto je plava za bate, a roze za seke? (popularni i informativni tekstovi)

Cilj: Osposobljavanje učenika/ca za tumačenje popularnih i informativnih tekstova

Ishodi

Učenik/učenica:

- pravi razliku između informativnog i književnoumetničkog teksta;
- određuje temu teksta;
- razume doslovno značenje teksta;
- razume da je podela na boje za devojčice i boje za dečake društveno uslovljena.

Tok časa

Uvodni deo: Motivisanje učenika/ca za analizu teksta kroz pozivanje na njihovo iskustvo.

Učenicima/ama se može postaviti pitanje koja je njihova omiljena boja. Odgovori se pišu na tabli, s tim što se vodi računa o tome šta su rekle devojčice a šta dečaci. Kada svi đaci odgovore, nastavnik/ca kratko sumira izdvajajući omiljenu boju celog odeljenja, a zatim se gleda da li postoji razlika između učenica i učenika u odabiru boja. Ako postoji razlika, treba pitati učenike/ce šta misle, zašto je to tako. Takođe, možemo ih pitati koja je inače omiljena boja devojčica, a koja dečaka.

Glavni deo: Čitanje i analiza teksta

Učenici/e samostalno čitaju tekst.

Zašto je plava za bate, a roze za seke?

Od malena nas uče da je plava boja za dečake, a roze za devojčice. Međutim, nije uvek bilo tako. U prošlosti je boja za bebe i malu decu bila bela jer je bela odeća bila najzgodnija za pranje na visokim temperaturama. Pre 100 godina bilo je opšte prihvaćeno pravilo da je roze boja za dečake a plava za devojčice, jer je roze znatno jača boja, što je čini pogodnom za dečake, dok je plava nežnija i samim tim pogodnija za devojčice. Niko ne zna kako je roze boja počela da se povezuje sa odećom za devojčice. Današnja podela boja za decu na roze i plavo počela je krajem prošlog veka. Razvoj nauke omogućio je da se pol deteta sazna za vreme trudnoće. Proizvođači odeće su shvatili da će mnogi roditelji kupiti potpuno novu odeću i neophodne stvari ako saznaju da je drugo dete devojčica a prvo je bilo dečak, i obrnuto. Sa svih strana nam stižu poruke da dečaci i devojčice treba da nose određene boje, da se oblače i ponašaju na određeni način. Danas je mnogim roditeljima i velikom broju dece teško da se odupru ovim porukama.

(Prilagođeno prema tekstu *Iz drugog ugla: roze za dečake i plavo za devojčice*, <http://plezirmagazin.net/iz-drugog-ugla-roze-za-decake-i-plavo-za-devojce/>)

Posle čitanja teksta postavljaju se pitanja kojima se proverava koliko su ga učenici/e razumeli/e: O čemu se govori u ovom tekstu? Šta vas je iznenadilo? Zašto se danas smatra da je roze za devojčice, a plava za dečake? Kako je došlo do toga? Kako su boje koje smo pominjali na početku povezane sa ovim tekstom? Da li omiljena boja zavisi od pola? Mogu li da volim plavu ako nisam dečak, odnosno roze ako nisam devojčica? Iako se smatra da je roze boja za devojčice, a plava za dečake, danas u prodavnicama možemo birati nešto drugo: roze patike i majice za dečake ili plave patike i majice za devojčice. Ljudi treba da biraju boju garderobe koja im se sviđa, bez obzira na to kog su pola. Šta mislite, zašto je mnogima teško da se odupru poruci da je roze za devojčice, a plavo za dečake?

Završni deo: Primena naučenog.

Učenici/e u grupama dobijaju određene situacije u kojima devojčica ili dečak treba da se odupru rodnim porukama u vezi sa bojama.

Situacija A

Pavle je sa mamom u prodavnici odeće i hoće da kupi majicu. Najviše mu se svidela roze majica koja mu odlično stoji. Hoće da je kupi, ali ga mama ubeđuje da pogleda još neku. Ubeđivanju se pridružuje i prodavac. Napišite šta bi svako od njih mogao da kaže i rešite ovu situaciju do kraja tako da Pavle dobije ono što želi. Pripremite se da izvedete scenu.

Situacija B

Maja je rešila da ode na rođendan kod drugarice iz odeljenja u svom omiljenom plavom duksu u kome se odlično oseća. Mama i tata pokušavaju da je ubede da obuče roze haljinu koju je dobila na poklon. Ubeđivanju se pridružuje i brat. Napišite šta bi svako od njih mogao da kaže i rešite ovu situaciju tako da Maja obuče ono što želi. Pripremite se da izvedete scenu.

Kada deca izvedu scene, komentarišu se njihova rešenja, odnosno način na koji su Pavle i Maja argumentovali svoje odluke. Možda će neko/a od učenika/ca biti podstaknut/a da ispriča situaciju iz sopstvenog života.

4. Uvođenje rodne perspektive u trećem razredu

4.1 Jezik

U oblasti Jezik, uvođenje rodne perspektive bi se postiglo radom na rodno nestereotipnim primerima i afirmisanjem rodno osetljivog jezika. Tako se, recimo, prilikom učenja opisnih prideva pojedine rodno stereotipne osobine mogu zameniti – pridevi *lepa* i *nežna* ne moraju važiti samo za devojčice, a *hrabar* i *pametan* samo za dečake. Ista strategija može se primeniti i prilikom učenja proste rečenice, pa u primerima tata može kuvati ručak, a mama čitati novine ili devojčica može igrati fudbal, skakati, peti se na drvo, a dečak brati cveće, pomagati mami, čuvati sestru. Važno je pokazati da su sve te aktivnosti podjednako poželjne kod osoba oba pola, odnosno ne reprodukovati patrijarhalne rodne modele u kojima žene imaju podređenu, a muškarci dominantnu ulogu.

Ako se koriste udžbenici (gramatike i radne sveske) u kojima su navedeni rodno stereotipni primeri (na primer, „Baka mesi pogaču”, „Darko i Aleksa trče za loptom”, „Rastko šutira loptu”) treba ih analizirati zajedno sa učenicima/ama, a zatim podstaći učenike/ce da navedu sopstvene rodno nestereotipne primere (muškarac koji obavlja kućne poslove i brine o deci; žena koja ima uspešnu karijeru) kako bi se ukazalo na postojanje drugačijih rodni modela u svakodnevnom životu. Ovakav pristup treba dosledno koristiti tako da se nestereotipni primeri nađu i u proverama – testovima, kontrolnim zadacima, diktatima i slično.

U okviru pravopisa, rodna perspektiva može se uvesti kod upotrebe velikog slova u pisanju imena naroda jer je, pored pisanja imenica jednine i množine muškog roda, potrebno obratiti pažnju i na jedninu i množinu ženskog roda. Obrada nastavne jedinice o pisanju naziva knjiga može se organizovati tako što će se od učenika/ca tražiti da napišu listu tekstova autorki ili da napišu imena autora/ki i nazive tekstova kojih se sećaju, pa da se onda u toku časa razgovara i o tome zašto je na spisku tako malo žena.

Nastavna jedinica iz gramatike *Rod i broj imenica* pogodna je za uvođenje rodno osetljivog jezika, odnosno za učenje ovih kategorija promene imenica upravo

na primerima imenica koje označavaju zanimanja. Ova tema može se uvesti i kroz leksičke i semantičke vežbe (u okviru jezičke kulture) tako što će se od imenica muškog roda koje označavaju zanimanja praviti imenice ženskog roda koje označavaju zanimanja.

Prilikom usvajanja pravopisnih pravila u vezi sa pisanjem naziva ulica učenicima/ama se može ponuditi veći broj primera ulica koje su dobile naziv po zaslužnim ženama, a takođe kritički razmotriti činjenica da je u svim gradovima mnogo više ulica koje su dobile naziv po zaslužnim muškarcima.

Upotreba rodno osetljivog jezika na ovom uzrastu bi trebalo da bude i deo učenja po modelu – nastavnici/e bi trebalo da koriste oblike za oba roda prilikom formulisanja različitih tema, rodno neutralni jezik u svakodnevnoj komunikaciji (2. lice jednine i množine), kao i odgovarajuće oblike za zanimanja. Recimo, tema za pisanje sastava ne bi trebalo da glasi *Tada sam pogrešio* ili *Mnogo sam se uplašio*, već *Tada sam pogrešio/pogrešila* ili *Mnogo sam se uplašio/uplašila*, s tim što će dečaci u svojim sveskama pisati naslov u muškom rodu, a devojčice u ženskom. Naše iskustvo je da se grupa u kojoj su sve žene gotovo nikada neće pobuniti ako im se obraćate u muškom rodu. Međutim, ako je u prostoriji bar jedan muškarac, a vi se svima obratite u ženskom rodu, obavezno će se dogoditi da neko reaguje i upozori vas da to nije u redu. Nastavnici/e bi i u govoru i u sastavima trebalo da ispravljaju decu kada za ženska zanimanja koriste oblike muškog roda. Takođe bi trebalo da podstiču devojčice da govore o sebi koristeći oblike ženskog roda, dakle ne: „Ja sam najbolji učenik u razredu”, već: „Ja sam najbolja učenica u razredu”. Na to će dosta uticati i način kako nastavnice sebe predstavljaju, a većina nastavnica se predstavlja tako što koristi muški oblik svog zanimanja. Učenici/e bolje odslikavaju realnost, ali samo u neformalnoj komunikaciji, pa će za svoje nastavnice uvek reći *biologičarka*, *geografičarka*, *likovnjakinja* ili čak *likovničarka*.

4.2 Književnost

Kada je u pitanju književnost, najpogodniji tekstovi iz programa za uvođenje rodne perspektive su: narodna pesma *Dvije seje brata ne imale*, Šta je otac Dragana Lukića, izbor običajnih narodnih lirskih pesama, *Staklareva ljubav* Grozdane Olujić, *Zašto on vežba* i *Zamislite* Dušana Radovića, narodna bajka *Čardak* na nebu ni na zemlji i *Led se topi* Aleksandra Popovića.

Narodna pesma *Dvije seje brata ne imale* može biti povod da se sa učenicima/ama kritički razgovara o nejednakoj poziciji ženske i muške dece u patrijarhalnoj porodici, odnosno o važnosti muškog deteta u patrijarhalnoj porodici. Pitanja koja mogu podstaći učenike/ce na razmišljanje o ovoj temi: Kako se sestre u ovoj pesmi igraju? Zašto prave brata? Kakav je odnos između sestara? Na osnovu čega se to može zaključiti? Koja reč se koristi u pesmi umesto uobičajene reči sestre? Da li su sestre u ovoj pesmi dovoljne jedna drugoj? Objasnite svoj odgovor. Šta mislite, kako su sestre uopšte došle na ideju da naprave brata? Da li bi se dva brata igrala tako što bi pravila sestru i hranila je? Objasnite svoj odgovor. Kroz razgovor sa učenicima/ama bi trebalo doći do toga da sestre, iako se lepo slažu (na šta ukazuje upotreba deminutiva *seje*, kao i to što se lepo igraju zajedno), žele da imaju brata zato što je u to vreme muškarac smatran zaštitnikom i što je nasleđivao porodičnu imovinu.

U okviru analize pesme *Šta je otac* Dragana Lukića razmatranjem odnosa između oca i kćerke može se osvetliti porodična uloga oca. Kako je devojčica iz pesme predstavila svog oca? Šta ti misliš o njemu? Podvuci stih ili stihove kojima ćeš potvrditi svoje mišljenje. Šta ti misliš, kakvog oca želi ova devojčica? Kakav je to otac koji je *tata*, a ne *sudija za prekršaje*? Šta on radi, šta govori, kako se ponaša? Važno je da učenici/e, podstaknuti tekstom, zamisle drugačiji model oca – roditelja koji je podržavajući, pun razumevanja, dobar, nežan, ima vremena za igru sa decom.

U izboru običajnih narodnih pesama često se pojavljuje uspavanka *Ide sanak uz ulicu*, koja može predstavljati dobru osnovu za razgovor o rodnoj ravnopravnosti budući da je upućena muškom detetu (Šta mislite, ko peva uspavanku? Šta se izražava uspavankom? Kome je ona upućena? Zašto baš muškom detetu, a ne ženskom?). Razgovor se može završiti tako što će deca Pavlovo ime zameniti nekim ženskim imenom.

Pojedini aspekti bajke *Staklareva ljubav* Grozdane Olujić takođe mogu biti osvetljeni iz rodnog ugla. Pre svega, predstavljanje žene, odnosno ljubavi prema ženi kao večne inspiracije za muškarca (umetnika), ali i odnosa između glavnih likova – devojčice Svetlooke i dečaka staklara. Devojčica koja oličava ljubav i inspiraciju sačinjena je od stakla što ukazuje na njenu lepotu, prozirnost, krhkost, telesnu slabost i nežan izgled, a osim toga, ona ima tajanstvene moći (sve stereotipno ženske osobine). Dečak je opčinjen njenim izgledom, što je takođe stereotipno. Posebno treba obratiti pažnju na sledeći dijalog između malog staklara i staklene devojčice u kome je sadržana definicija ljubavi:

„ – Bićeš uvek sa mnom? – prošaputa bojažljivo.

– I volećeš me večno?

– Dok me ne udariš ili ne gurneš, zapamti!

Ljubav je krhkija od stakla. Za nju je potrebno mnogo strpljenja, mnogo nežnosti...”

Učenike/ce treba pitati da li je nekoga moguće voleti večno, kao i da li se slažu sa definicijom ljubavi staklene devojčice. Takođe, treba ih pitati šta uništava ljubav i zašto nije tačno kada neko kaže: „Ko se bije, taj se voli”. Kada se devojčica u ovoj bajci prvi put podsmehne dečaku on je gurne i ona zauvek nestane. Ova bajka može poslužiti za dekonstrukciju rodni stereotipa o tajanstvenoj ženi koja je večna inspiracija za muškarca, ali takođe kao primer da prava ljubav isključuje nasilje. Učenicima/ama se mogu postaviti sledeća pitanja: Zašto staklar nema ćerku koja hoće da nastavi njegov zanat, nego ima sina? Kada je dečak počeo da pravi zaista vredne, lepe i kvalitetne proizvode od stakla? Šta ga je nadahnulo? Zašto Svetlooka sama ne duva staklo, već na neki nejasan način pomaže dečaku? Šta znači kraj bajke, gde narator/autorka bajke kaže da ova priča ne prestaje da se ponavlja? Šta vi mislite o tome što su žene kroz istoriju bile inspiracija umetnicima, a ne umetnice?

U Radovićevoj pesmi *Zamislite* princeza Nađa je predstavljena stereotipno, ona je žrtva, u toku bure pada sa lađe u uzburkano more. Njen očajni otac obznanjuje da će je dati za ženu onome ko je spase iz talasa. Pored svih prinčeva, oficira i admirala usuđuje se jedino razbojnik Kađa. Međutim, princezi se sviđa razbojnik koji ju je spasio. Iako je pesma humoristički osenčena, treba problematizovati to što otac kao nagradu daje samu princezu. Učenike/ce treba pitati da li je to u redu i tražiti da objasne svoje odgovore. Pitanja koja

je moguće postaviti su i: Zašto se sve umiri (i priroda i ljudi) kada se Kađa predstavi kao razbojnik? Šta bi se dogodilo da je princeza odbila da se uda za razbojnika? Cela pesma se može dramatisovati kako bi se bolje razumeli likovi, njihove reakcije i postupci. Učenici/e mogu dopunjavati postojeće, dodavati nove ili menjati pojedine elemente teksta, ali se, takođe, može promeniti kraj. Bilo bi zanimljivo videti kako će učenici/e rešiti problem ako Nađa odbije da se uda za Kađu, kako će reagovati svi prisutni, Nađin otac i sam razbojnik Kađa.

Prilikom obrade Radovićevog teksta *Zašto on vežba* treba skrenuti pažnju učenicima/ama da nasilje nije način na koji se mogu rešiti problemi. Diskusiju je moguće podstaći pitanjima: Šta Mile radi i zašto? Kako dečaci rešavaju probleme? Da li devojčice na isti način rešavaju probleme? Objasnite svoje mišljenje.

U dopunskom izboru trebalo bi da se nađu tekstovi autorki, kao i tekstovi u kojima su glavni likovi devojčice kako bi se napravila izvesna korekcija u disproporciji zastupljenosti ženskih i muških autora i ženskih i muških glavnih likova. Pošto u dopunski izbor mogu ući i popularni i informativni tekstovi, tekstovi iz enciklopedija i časopisa treba birati one koji se bave rodnim temama.

Predlog je da se u dopunskom izboru obrađuju odlomci iz romana *Pipi Duga Čarapa* Astrid Lindgren, odlomak iz nekog od romana o Marti Smart Uroša Petrovića, *Tresnuću vas! branila se Ema!* Elizabet Celler (na primer, 9. poglavlje romana u kome Ema na zgražavanje svoje majke izjavljuje kako želi da trenira karate), *Avram, Bogdan vodu gazi...* Vladislave Vojnović (na primer, poglavlje u kome Melanija ujede Šacu zato što je šutnuo kuće Tajnu), tekst *Moja baka je pljačkaš banke* iz Edukine čitanke za 3. razred, zato što su glavni likovi ženski i često su oblikovani van okvira rodnih stereotipa. Takođe, može se birati bilo koji tekst iz knjige *20 izuzetnih devojčica koje su promenile svet*, jer svaki od njih govori o nekoj poznatoj i uspešnoj ženi koja je pomerila granice u svojoj oblasti.

4.3 Jezička kultura

U oblasti jezičke kulture učenike/ce treba osposobiti za detaljno i sažeto prepričavanje (različitih sadržaja – tekstova, filmova, predstava, radio i TV emisija), pričanje o stvarnim i izmišljenim događajima, opisivanje ljudi i prirode i izveštavanje (kratko informisanje o sebi).

Veoma je važno da se prepričavanje vežba i na sadržajima koji mogu interesovati devojčice i koji nisu potpuno rodno stereotipni, kakav je, na primer, animirani film *Hrabra Merida* (*Brave*). Rodni stereotipi karakteristični za Diznijeve princeze razaraju se u različitim aspektima ovog filma – likovima, zapletu i porukama. Naslovna junakinja raskida sa patrijarhalnom tradicijom koja važi za (Diznijeve) princeze, počevši od izgleda – njeno buntovništvo naglašeno je neposlušnom narandžastom kovrdžavom dugom kosom, ima pegice u odnosu na besprekoran ten, mnogo realističnije proporcije tela, sa malo naglašenim stomakom i širim kukovima, a i insistira na nošenju komotne odeće. Osim toga, ima i jaku ličnost – uživa u fizičkim aktivnostima kao što su jahanje, penjanje po stenama i streljaštvo, samouverena je, insistira da donosi odluke koje se nje tiču, da pravi sopstvene izbore, bori se za svoja uverenja i ne odustaje kada su ostali protiv njih, ali, takođe, preuzima odgovornost za sopstvene greške. Meridina majka je, takođe, jak ženski lik. Muški likovi poštuju ženske, a kralj se ponosi ćerkom koja krši patrijarhalne norme. Odnos između princeze i njene majke pokreće radnju. Nema ljubavne priče, a Merida je srećna, nije joj potreban muškarac da je definiše i da joj pokaže kako da živi. Sva spasavanja izvode ženski likovi, čime se pokazuje da su žene u stanju da reše opasne situacije, da mogu biti hrabre, jake, sposobne i da se mogu suprotstaviti muškarcima. Merida će se udati kada bude spremna – a možda nikad neće biti spremna – dok se druge princeze obavezno udaju. Na ovaj način se šalje važna poruka da je u redu ako se ljubav i brak ne uklapaju u trenutne ili buduće planove žena i da one slobodno mogu slediti svoje ciljeve, a da ne budu vezane za tradicionalne uloge supruge i majke.²⁵

²⁵ Glavna zapažanja o crtanom filmu *Hrabra Merida* preuzeta su iz teksta D. Morrison *Brave: A Feminist Perspective on the Disney Princess Movie*.

Crtani filmovi kao što je *Hrabra Merida* pomažu deci da shvate da i žene mogu biti moćne i hrabre. Kada u svakom filmu koji gledaju radnja kulminira udajom, deca uče da se žene moraju udati, odnosno da je brak jedini cilj kome treba težiti. Merida pomaže deci da razumeju da postoje razlike u životima i karakteristikama žena, a ne samo stereotipne verzije ženstvenosti. Postojanje različitih rodni modela izuzetno je važno za društvo, jer ako je većina medijskih predstava o ženama ukorenjena u patrijarhatu to vodi održavanju neravnopravnosti.

Treba uvežbavati pričanje o događajima u kojima su devojčice aktivne i moćne. Učitelji/ce mogu da pomognu birajući odgovarajuću temu. Prilikom opisivanja mogu se birati osobe koje se bave rodno nestereotipnim zanimanjima ili svojim ponašanjem izlaze iz zadatih rodni okvira (primer može da bude književni lik Pipi Duga Čarapa). Kada se sa učenicima i učenicama realizuje pričanje po slikama, takođe treba voditi računa da se na njima nađu i dečaci i devojčice i da se bave rodno nestereotipnim aktivnostima. Isto je i sa pravljenjem priče po zadatim rečima (na primer, ponuditi *fudbalerka, lopta, pobeda, sunce, igralište...*). Kada se daje početak priče koju treba nastaviti takođe treba voditi računa o tome da se i devojčice, a ne samo dečaci, nađu u ulozi glavnih likova. Kada izveštavaju o sebi, mogu da napišu šta znaju, umeju, vole da rade a da se često misli da je to samo za drugi pol. Nastavnik/ca bi trebalo da pohvali ovo iznošenje informacija (učenici/e mogu pokazati pantomimom a ostali da pogode o čemu je reč, pa onda kratko da kažu od koga su to naučili i zašto im se to sviđa).

4.4 Pripreme za časove

Nastavna jedinica: Pisanje naziva ulica

Cilj: Usvajanje pravopisnih pravila o pisanju naziva ulica

Ishodi

Učenik/učenica:

- primenjuje osnovna pravila o pisanju naziva ulica;
- razume društvenu uslovljenost rodni uloga.

Tok časa

Uvodni deo: Učenicima/ama se daju primeri na osnovu kojih bi trebalo da samostalno izvuku zaključak o tome kako se pišu nazivi ulica. Na primer, na tabli se napišu ova dva primera (primeri se mogu prilagođavati; navodi se naziv ulice u kojoj je škola) i od učenika/ca se traži da ih prepisu u sveske.

1. Moja tetka živi u Ulici Mage Magazinović.
2. Naša škola je u Čakorskoj ulici.

Zatim svako od njih, na osnovu ponuđenih primera, treba da dopuni sledeća pravila:

1. Ako se reč ulica nalazi na prvom mestu, ona se piše _____.
2. Ako se reč ulica ne nalazi na prvom mestu, ona se piše _____.

Takođe, učenici/e treba da odgovore na pitanje kako se pišu vlastita imena u nazivu ulice. Tačnost odgovora proveravaju u Gramatici. Takođe, proverava se da li neko od učenika/ca zna ko je bila Maga Magazinović. Ako zna, trebalo bi da navede osnovne informacije o njoj, a ako ne, onda to kaže učitelj/ica.

Glavni deo: Vežbanje pisanja naziva ulica i razmatranje razloga za malu zastupljenost žena u nazivima ulica.

Od učenika/ca se traži da sledeći primer prepisu sa table pisanim slovima vodeći računa o pravilima za pisanje naziva ulica.

MOJA SESTRA IDE NA FAKULTET U ULICI KRALJICE NATALIJE.

Kada završe, učenici/e zamene sveske sa parom u klupi. Utvrđuje se tačno rešenje, a zatim učenici/e jedni drugima pregledaju zadatak i ispravljaju greške.

Sledeći zadatak za učenike/ce je da svako/a od njih na samolepljivom papiriću napiše naziv ulice u kojoj živi. Treba da napišu: *Ja živim u...* Pre toga se još jednom mogu podsetiti pravila o tome kada se reč ulica piše velikim, a kada malim slovom i šta se još u nazivu ulice piše velikim slovom. Na tabli se nacrtaju tri kolone tako da se nazivi ulica mogu razvrstati na one koje su dobile imena po zaslužnim ženama, zaslužnim muškarcima i ostale. Prvo se proverí da li je svaki naziv pravopisno ispravan, a zatim treba pitati učenike/ce da li ima više ulica koje su dobile ime po ženama ili onih koje su nazvane po muškarcima i tražiti njihovo objašnjenje zašto je to tako. Važno je da se razmotre društveno-istorijske okolnosti u kojima su žene nekada živele – bavile su se porodicom i decom, nisu se obrazovale, bile su im zabranjene ili nedostupne mnoge stvari koje su muškarci mogli da rade i slično. Takođe, sa učenicima/ama treba proveriti ko su žene čija imena nose ulice koje su oni/e naveli/e.

Sledeći zadatak učenici/e dobijaju odštampan, lepe ga u sveske i rešavaju:

Napiši veliko slovo tamo gde je potrebno.

Ranije smo živeli u ulici kneginje ljubice. Skoro smo se preselili u majke jevrosime. Sav nameštaj smo kupili u prodavnici u ulici astrid lindgren. Često posećujemo babu i dedu koji stanuju u ulici isidore sekulić.

Proveravaju se i obrazlažu rešenja. Učitelj/ica pita učenike/ce ko su žene po kojima su dobile nazive ulice u prethodnom zadatku.

Završni deo: Proveriti koliko su učenici/e usvojili pravopisna pravila o pisanju naziva ulica.

Učenici/e dobijaju radni listić sa sledećim zadatkom, rešavaju ga i predaju učitelju/ci.

Podvuci nazive ulica koji su pravilno napisani:

Ulica Dimitrija Tucovića, Ulica Kneginje Zorke, Savska ulica, Ulica Narodnih Heroja, Baba Višnjina Ulica

Domaći zadatak:

Pronađi jednu ulicu u svom gradu koja je dobila ime po nekoj značajnoj ženi i pripremi se da ostalima objasniš gde je ta ulica i ko je bila ta žena.

Nastavna jedinica: Rod i broj imenica

Cilj: Osposobljavanje učenika/ca za razumevanje kategorija roda i broja zajedničkih imenica

Ishodi

Učenik/učenica:

- prepoznaje imenice kojima se označavaju zanimanja;
- određuje rod i broj zajedničkih imenica;
- ume da napravi imenice ženskog roda od imenica muškog roda (pomoću produktivnih nastavaka).

Tok časa

Uvodni deo: Podsećanje na vrste imenica (zajedničke i vlastite). Određivanje roda i broja zajedničkih imenica.

Korisna pitanja za podsećanje na vrste imenica: Šta su imenice, kakve su to reči, šta njima označavamo? Kako se dele imenice? Navedite neke zajedničke imenice. Navedite neke vlastite imenice. Zajedničke imenice imaju rod i broj. Koji gramatički rodovi postoje i kako se određuju? Šta se podrazumeva pod gramatičkim brojem? Zatim se od učenika/ca traži da odrede rod i broj neke od imenica koje su prethodno naveli. Popuni se tabela (po jedan primer) koja je na tabli, a učenici/e je prepisu u svesku.

	Jednina	Množina
Muški rod		
Ženski rod		
Srednji rod		

Glavni deo: Prepoznavanje zajedničkih imenica. Pravljenje oblika ženskog roda od imenica muškog roda koje označavaju zanimanja.

Pročit ćemo pesmu *Kad porasteš šta ćeš biti* koju je napisala Žaklina Nina Suvajac. Kako se zove žena koja piše pesme? Učitelj/ica naglas pročita pesmu.

Kad porasteš, šta ćeš biti

Kad porasteš, šta ćeš biti,	Učitelji puno znaju,
moraš jednom odlučiti.	zato deci znanje daju.
	Pekar ranom zorom rani,
Znaj, učitelj ili lekar,	da nas hlebom sve nahrani.
nije isto što i pekar.	
Da bi lekar mog'o biti,	Zanimanja raznih ima,
Moraš dosta naučiti.	ali znanje, treba svima.
	Zato ako dobro učiš,
	ti ćeš lako da odlučiš.

Žaklina Nina Suvajac

Pitanja za učenike/ce: O čemu se govori u pesmi? Šta je potrebno da bismo jednog dana mogli da biramo čime ćemo se baviti? Učenici/e dobijaju zadatak da, u paru, podvuku zajedničke imenice. Zatim određuju njihov rod i broj. Potom izdvajaju imenice koje označavaju zanimanja ljudi. Učitelj/ica može dalje da pita: U kom rodu i broju su te imenice? Kako bi glasile u muškom rodu u množini? Kako bi glasile u ženskom rodu u jednini i množini? Zašto imenice koje označavaju zanimanja ne mogu da budu u srednjem rodu?

Sledeći zadatak za učenike/ce je da svako od njih napiše na samolepljivom papiriću šta bi voleo/la da bude kad poraste. Učenici/e treba da napišu imenicu za označavanje osobe koja se bavi određenim zanimanjem. Na tabli se napravi tabela sa dve kolone – muški rod i ženski rod. Od učenika/ca se traži da svoje papiriće zalepe u odgovarajuću kolonu. Zajednički se proverí da li je na svakom papiriću naziv za osobu koja obavlja neko zanimanje i da li su papirići zalepljeni na pravom mestu.

Zatim se papirići ravnomerno podele po grupama. Zadatak je da svaka grupa napravi imenice suprotnog roda za određeno zanimanje u jednini i množini. Ako učenici/e ne navedu dovoljan broj zanimanja za sledeću aktivnost, učitelj/ica dodaje neka zanimanja. Grupe čitaju svoja rešenja, koja se zajednički proveravaju i komentarišu.

Pogledati da li postoje zanimanja kojima bi u budućnosti voleli da se bave i dečaci i devojčice i za koja zanimanja su se opredelile samo devojčice, a za koja samo dečaci, a zatim sa učenicima/ama razgovarati o tome da li postoje *muška* i *ženska* zanimanja. Tražiti od njih da obrazlože svoje odgovore i navesti im primere žena i muškaraca koji se bave netipičnim zanimanjima. Takođe, razmotriti zašto se žene u prošlosti nisu bavile nekim zanimanjima.

Završni deo: Samovrednovanje učenika/ca

Učenicima/ama se postavlja pitanje šta je najvažnije što su naučili/e na ovom času. Odgovore pišu u svesku, a zatim ih oni koji žele glasno pročitaju. Osim toga, na tabli (ili nekom panou) je nacrtana skala i učenici/e treba da procene koliko su bili/e aktivni/e na ovom času („Daj sebi ocenu od 1 do 5 za aktivnost na ovom času”).

Nastavna jedinica: *Čardak ni na nebu ni na zemlji*, narodna bajka

Cilj: Osposobljavanje učenika/ca za tumačenje bajke

Ishodi

Učenik/učenica:

- prepoznaje karakteristike narodne bajke;
- uočava veze između pojedinih događaja;
- uočava postupke likova, njihove osobine i odnose među likovima;
- razume da je rodno zasnovano nasilje i nasilje nad životinjama neprihvatljivo.

Tok časa

Uvodni deo: Podsetiti se sadržaja bajke *Čardak ni na nebu ni na zemlji* i žanrovskih karakteristika bajke.

Kako bi se podsetili sadržaja bajke, učenici/e u grupama dobijaju zadatak da pravilno rasporede događaje iz bajke koji su im dati na ceduljicama. Ceduljice su pomešane, a učenici/e treba da naprave sledeći redosled: Zmaj otima carevu kćerku. Braća nailaze na čardak. Najmlađi carević ubija zmaja. Najmlađi carević oslobađa sestru i ostale devojke. Braća prevare najmlađeg carevića. Najmlađi carević se osveti braći.

Kroz davanje odgovora na pitanje „Šta ovu priču čini bajkom?” učenici/e bi trebalo da uoče neke karakteristike bajke, kao što su neodređeno vreme i prostor, upotreba broja tri, fantastični motivi, prepreke koje junak savladava, srećan kraj, junaci nemaju lična imena i slično.

Glavni deo: Analiza likova – uočavanje osobina i ponašanja likova.

Pitanja za podsticanje diskusije: Ko je glavni junak ove bajke? Šta vam se kod njega svidelo? Šta vam se nije svidelo? Šta biste promenili/e u njegovom ponašanju? Koje su njegove glavne osobine? Kakva su njegova braća? Kako se ponašaju ženski likovi? Važno je razgovor voditi tako da učenici/e uoče aktivnost muških i pasivnost ženskih likova u ovoj bajci.

Zatim učenici/e u grupama dobijaju zadatke da uporede kratke odlomke iz narodne bajke *Čardak ni na nebu ni na zemlji* sa kratkim odlomcima iz nove verzije ove bajke koja se nalazi u knjizi *Srpske narodne bajke za decu XXI veka*, a adaptirao ju je Darko Tuševljaković. Po dve (ili tri) grupe imaju isti zadatak.

Prva grupa: Pročitajte sledeći odlomak koji govori o tome kako se najmlađi brat popeo na čardak ni na nebu ni na zemlji. „Onda najmlađi zakolje svoga konja; od kože njegove skroji oputu, jedan kraj od nje veže za strijelu, pak je pusti iz luka u čardak. Kad dođe da se penje uz oputu, opet najstariji i srednji ne htjednu se peti, nego se popne najmlađi.” U knjizi *Srpske narodne bajke za decu XXI veka* ovaj deo je promenjen na sledeći način: „Nedostajalo im je uže, a najbliže selo je bilo na jedan dan jahanja. Trebalo je poći u nabavku, što su najstariji i srednji brat spremno odbili. Najmlađi obode konja i do sledećeg jutra pribavi konop. Kada se vratio pod čardak, privezao je konopac za strelu i odapeo je ka visokim zidinama”.

Kakav je odnos najmlađeg brata prema sopstvenom konju u prvom odlomku? Šta misliš o tome? Kako je to promenjeno u drugom odlomku? Zašto je to urađeno?

Druga grupa: U bajci *Čardak ni na nebu ni na zemlji* piše da je najmlađi brat bacio ubijenog zmaja sa čardaka na zemlju. „Potom najmlađi brat spusti najprije sestru svoju braći, pa onda sve tri djevojke, jednu za drugom. Spuštajući djevojke braći, svaku je namenjivao čija će biti. A kad spusti treću, on nju za sebe namijeni.” U knjizi *Srpske narodne bajke za decu XXI veka* ovaj deo je promenjen na sledeći način: „Najmlađi brat potom niz konop prvo spusti sestru, a za njom i tri djevojke, koje su jedva dočekale da se spasu iz zmajevih kandži. Kada su ugledale careve sinove istog trena se zaljubiše u njih, a ona treća, što je sa sobom nosila kvočku i piliće, požele baš najmlađeg – onog što je izbavi”.

Razmislite zašto je napravljena ova promena. Kako se najmlađi brat ponaša prema devojkama koje je oslobodio u prvom odlomku? Objasnite zašto to nije u redu. Kako je to promenjeno u novoj bajci?

Kada grupe završe rad, sledi izveštavanje i diskusija. U diskusiji treba naglasiti da je nasilje prema životinjama nedopustivo. Takođe, učenici/e treba da uoče da se najmlađi brat ponaša prema devojkama kao prema stvarama, što je takođe nasilje.

Završni deo: Samovrednovanje učenika/ca

Učenici/e se podele u male grupe (po troje). Svaka grupa treba da izdvoji komentar nekog/e učenika/ce koji joj se najviše svideo i da ga kaže ostalima.

Domaći zadatak: Učenici/e treba da napišu bajku u kojoj princeza spašava brata koga je oteo zmaj, ali bez upotrebe nasilja.

Nastavna jedinica: *Led se topi*, Aleksandar Popović

Cilj: Osposobljavanje učenika/ca za tumačenje dramskog teksta

Ishodi

Učenik/učenica:

- prepoznaje karakteristike dramskog teksta;
- izvodi odgovarajući zaključak na osnovu teksta;
- razvija osetljivost na rodno zasnovano nasilje.

Tok časa

Uvodni deo: Motivisanje učenika/ca za doživljavanje i razumevanje teksta.

Učenicima/ama se postavljaju sledeća pitanja: Da li ste nekad bili zaljubljeni ili poznajete neku osobu koja je bila zaljubljena? Kako se oseća zaljubljena osoba? Kako se ponaša? Na koji način ste pokušali da skrenete pažnju osobi u koju ste se zaljubili? Šta ste radili? Da li je osoba shvatila da vam se sviđa? Na koji način je odgovorila?

Glavni deo: Čitanje i analiza teksta.

Nastavnik/ca najavljuje nastavnu jedinicu i postavlja sledeća pitanja: Šta je dramski tekst, na osnovu čega ga prepoznamo? Tekst čitaju učenici/e po ulogama.

Posle čitanja teksta nastavnik/ca pita učenike/ce: Ko su glavni junaci? O čemu razgovaraju? Pronađite i podvucite u tekstu šta je sve Bole uradio kako bi privukao Gordaninu pažnju. Da li je Gordana, po tvom mišljenju, uobražena kako Bole kaže? Kakav je odnos između dve osobe ako se poredi sa ledom? Šta mislite, da li sad Boletu može pomoći Božin savet? Zašto tako mislite? Napišite šta bi Gordana rekla Boletu. Iz njenih reči treba da se vidi kako se ona oseća povodom toga što joj je „ukrao i slomio olovku”, što joj je „ukrao kapu”, što ju je „gurao, oteo joj torbu i zakačio je na drvo”, što joj je „delio čvrge, zvrčke i čupanje”. Takođe, napišite šta ona zahteva od Boleta. Svi/e učenici/e napišu, a zatim neki/e od njih glasno pročitaju Gordanine reči.

U nastavku časa nastavnik/ca podstiče učenike/ce da razmotre da li je upotreba humora prikladna u ovoj situaciji. Mogu se postaviti sledeća pitanja: Koja je autorova namera? Gde u tekstu vidimo da je autor hteo da se šali? Da li nam je smešno kada čujemo Gordaninu stranu priče? Šta vi mislite, da li se sa ovakvim stvarima treba šaliti? Objasnite zašto tako mislite.

Završni deo: Ohrabrivanje učenika/ca da prijave vršnjačko i rodno nasilje.

Učenici i učenice treba da navedu šta sve mogu da urade ako se neko prema njima ponaša kao Bole prema Gordani.

5. Uvođenje rodne perspektive u četvrtom razredu

5.1 Jezik

U oblasti Jezik rodna perspektiva uvodi se ukazivanjem na rodno stereotipne primere u udžbenicima i radnim sveskama i korišćenjem rodno nestereotipnih primera. Sa učenicima/ama se razgovara o rodno stereotipnim primerima koji se mogu pojaviti u okviru gramatičkih i pravopisnih vežbanja ili na ilustracijama. Važno je da se kod učenika/ca razvija kritički odnos u oba navedena slučaja. Navešćemo nekoliko primera u vezi sa kojima bi nastavnici/e trebalo da reaguju.

Za objašnjavanje roda imenica nacrtane su tri ilustracije. Na prvoj je muškarac u kišnom mantilu sa štapom u jednoj i otvorenim kišobranom u drugoj ruci, a pored ilustracije, jedno ispod drugog, piše: *muški, taj, čovek, kišobran, štap*. Na drugoj je žena u dugoj haljini bez rukava sa naglašenim grudima i strukom, koja obema rukama ispred sebe drži tašnu, a pored je napisano: *ženski, ta, žena, haljina, tašna*. Na trećoj je drvo sa čije grane visi dečak, a u pozadini je veselo sunce i pored nje piše: *srednji, to, dete, sunce, drvo*. Primer je gramatički ispravan, ali deci treba ukazati na to da reč *čovek* označava i ženu i muškarca, reč *ljudi* i žene i muškarce, međutim, da će se često sretati sa tim da reč *čovek* i u svakodnevnom govoru i u književnim tekstovima označava samo muškarca, a reč *ljudi* samo muškarce zato što žena kroz istoriju nije bila ravnopravna sa muškarcem, već je smatrana manje vrednim bićem (pa se nije mogla ni koristiti jedna reč koja ih oboje označava). Bilo bi mnogo bolje da umesto reči *čovek* u primeru piše reč *muškarac*. Takođe, na drugoj ilustraciji se koristi stereotipna ilustracija i žena se dovodi u vezu sa haljinom i tašnom. Bolje bi bilo da je predstavljena, recimo, u neutralnoj odeći kako čita knjigu, a da su kao primeri date reči *knjiga* i *ruka*. Iako je pored treće ilustracije za srednji rod naveden primer *dete*, jasno je da je reč o dečaku jer on visi sa drveta. Zašto to ne bi mogla biti devojčica?

Za objašnjenje glagola (radnja, stanje, zbivanje) koristi se primer: „Mama sprema, kuva, peva. Beba spava, raste, sneva. A napolju vetar duva, kiša lije, grmi, seva”. Ispod reči radnja piše: *kuva, peva*, a pored je sličica na kojoj ženska figura peva (otvorena usta, nota u oblaćiću) dok nešto muti u vangli, a lonac poskakuje

na šporetu. Slično je i sa ilustracijom u lekciji o objektu, na kojoj devojčica muti smesu u vangli, žena peče palačinke, a dečak ih filuje. Na ovim ilustracijama se reprodukuju tradicionalne rodne uloge (ženi je mesto kod šporeta) i još se predstavlja kako žena uživa (peva) kuvajući. Za promenu rodnih odnosa bi bilo dobro da se muškarci predstavljaju u tradicionalno ženskim rodnim ulogama koje se odnose na kućne poslove. Gotovo isto se ponavlja u lekciji *Red reč u rečenici*, gde je dat primer „Ana peče palačinke” (koji je kasnije proširen u „Vredna Ana u kuhinji peče divne palačinke”). Sa učenicima/ama treba razgovarati o tome zašto, po njihovom mišljenju, nije dobro da se samo žene predstavljaju kako kuvaju, da li znaju nekog muškarca koji kuva, da li bi svaka osoba trebalo da zna sebi da spremi hranu, šta oni/e znaju da spremi i slično.

Posebno zahvalna za uvođenje rodne perspektive može biti nastavna jedinica koja se odnosi na subjekat.

Prilikom učenja zamenice u funkciji subjekta učenicima/ama treba ponuditi podjednak broj rodno nestereotipnih primera sa zamenicama ženskog i muškog roda u trećem licu jednine (On čita knjigu. Ona igra video-igricu). Osim toga, kada su u pitanju zamenice za ostala lica, takođe treba voditi računa o tome da se pojavi jednak broj primera u kojima se pominju devojčice/žene i dečaci/muškarci, kao i da oni ne budu stereotipni (Mi smo išle na utakmicu. Ti si spremio ručak). Od učenika/ca treba tražiti da napišu primere rečenica u kojima će u funkciji subjekta koristiti zamenicu *ja*. Treba da napišu nešto što se stvarno odnosi na njih, a zatim treba da napišu jednu rečenicu sa zamenicom *ja* u funkciji subjekta, a da u njoj bude neka njihova aktivnost koja je rodno netipična ili neka kojom bi voleli da se bave a koja nije rodno stereotipna.

Sve ovo treba imati na umu i prilikom obrade osnovnih značenja prezenta, perfekta i futura i vežbanja da se u rečenici zamene ovi glagolski oblici u vremenu, licu i broju. Takođe, važno je napraviti razliku i u rodu, npr: Roza se borila. Roza se bori. Roza će se boriti.

Treba podsticati devojčice da koriste ženski rod u izražavanju: Ja sam najbolja učenica u odeljenju. Mi smo osvojile zlatnu medalju.

5.2 Književnost

Posebnu pažnju treba obratiti na narodnu lirsku pesmu *Nadžnjeva se momak i devojka* budući da je u njoj devojka superiornija od mladića, što je veoma retko u narodnoj književnosti i delima iz nastavnog programa. Devojka ne samo da pobeđuje mladića u žetvi, nego i u piću, čime se narušavaju stereotipi o muškarcima kao fizički jačim, veštijim i izdržljivijim. Njen trijumf je potpun kad ujutru „sitan vezak veže”, dok „momak leži ni glave ne diže”. Pre čitanja pesme učenike/ce treba podstaći na predviđanje: U pesmi koju ćemo danas čitati govori se o takmičenju između momka i devojke. Šta mislite, u čemu će se momak i devojka takmičiti i ko će pobediti? Posle čitanja pesme treba uporediti predviđanja učenika/ca sa pesmom: U čemu su se takmičili momak i devojka i ko je pobedio? Da li vas je nešto u pesmi iznenadilo? Objasnite zašto. Šta znači *nadžnjevanje*? Kakav je posao žetva? Kako se žetva danas obavlja, a kako su to radili momak i devojka iz ove pesme? Šta je potrebno da bi se radio taj posao? Učenicima/ama treba objasniti da se želo srpom i kakav je položaj tela dok se žanje, da je to težak fizički posao. Može li devojka da uradi sve što i mladić i više i bolje od njega? Može li mladić da uradi sve što i devojka? Kako je kod vas u kući? Šta u kući radi mama, a šta tata? Zašto je to tako? Šta vi radite u kući? Da li biste voleli/e, kad odrastete, da sve kućne poslove obavljate sami/e? Zašto?

Zaključak iz pesme, da je devojka vrednija od momka, treba povezati sa svakodnevnom životom, na primer, sa obavljanjem neplaćenih kućnih poslova. Učenicima/ama se može reći da žene u Srbiji prosečno provode sat vremena u čišćenju i sređivanju kuće, a muškarci 20 minuta; u kuvanju žene provode 80 minuta svakoga dana, a muškarci samo 10 minuta; žene provode 30 minuta u pranju veša, peglanju i šivenju, a muškarci gotovo uopšte ne rade te poslove²⁶. Umesto saopštavanja podataka, učenici/ma/ama se mogu dati parametri (poslovi, žene/muškarci, broj minuta), pa da oni sami/e, po grupama, odrede koliko u kući rade žene a koliko muškarci i da se zatim rezultati uporede i provere. Treba pitati učenike/ce zašto nas je onda pesma iznenadila.

Važno je istaći da, bez obzira na ono što se dešava u stvarnosti, svi mi imamo određene ideje o tome kako

treba da izgledaju i da se ponašaju devojčice/žene, a kako dečaci/muškarci. Jedna od njih je da su devojčice/žene slabe i nežne, a dečaci/muškarci jaki i izdržljivi. Ako mislimo da to važi za sve devojčice/žene i sve dečake/muškarce, onda je reč o stereotipima. Ova pesma pokazuje da nije baš tako, a verovatno i iskustvo učenika/ca (kad uporede koliko u kući rade njihove majke, a koliko očevi i to pod uslovom da su oboje zaposleni).

Sa rodnog stanovišta zanimljiva je i narodna lirsko-epska pesma *Jetrvica adamsko koleno* u kojoj se pojavljuje izuzetna junakinja. Učenicima/ama treba pomoći da razumeju pesmu. Važno je, na primer, objasniti sve reči iz naslova. Za razgovor o tekstu mogu se koristiti sledeća pitanja: O čemu se govori u ovoj pesmi? Ko je glavni lik? Zašto je Koviljka jetrvica adamsko koleno? Podvuci deo iz pesme u kome se vidi da joj se svi dive. Koji ženski likovi se još pojavljuju u pesmi? Navedi njihove glavne osobine. Zašto Vinka svoju jetrvu zove sestrom/sejom? Da li su njih dve neki rod? Koji su najstrašniji događaji u životu, prema ovoj pesmi? Kako se oni mogu ublažiti? Da li ste nekad čuli reč *solidarnost*? Šta ona znači? U ovoj pesmi se govori o ženskoj solidarnosti. Da li ste vi nekad bili/e solidarni/e? Opišite tu situaciju. Napišite zahvalnicu osobi koja brine o vama, zahvalite joj se za sve stvari koje radi za vas kao što bi, na primer, Mirko mogao da napiše: *Zahvaljujem se mojoj strini Koviljki što me je odgajila, što je brinula o meni, hranila me i oblačila, što je bila nežna prema meni i ponašala se kao da mi je majka.*

Prilikom analize narodne bajke *Pepeljuga* treba ukazati na izuzetan odnos majke prema kćerki, kritički razmotriti uzroke neprijateljstva maćehe prema Pepeljugi, kao i ulogu spoljašnjeg izgleda junakinje u ovom tekstu. Osim toga, *Pepeljugu* treba uporediti sa drugim narodnim bajkama u kojima su glavni likovi muški i pokazati kako je Pepeljuga pasivna iako je glavna junakinja. Važno je da učenici/e razumeju kako je narodni pripovedač u oblikovanje ženskih i muških likova, odnosno njihovih uloga, utkao rodne stereotipe. Za razgovor na času mogu se koristiti sledeća pitanja: Kakav je odnos Pepeljuginе majke prema Pepeljugi? Navedi primere iz teksta za svoje tvrdnje. Zašto je Mara dobila ime Pepeljuga? Zašto, po tvom mišljenju, maćeha muči Pepeljugu? Šta je sa Pepeljuginim ocem, zašto je on odsutan iz ove priče? Zbog čega se carev sin zaljubio u Pepeljugu?

²⁶ Republički zavod za statistiku (2016). *Korišćenje vremena u Republici Srbiji, 2010. i 2015. godine*. Beograd: Republički zavod za statistiku.

gu? Da li bi se zaljubio da ju je video u ritama i prljavu od pepela? Obrazloži odgovor. Da li je za devojkę najvažnije u životu da se uda (za carevog sina)? Zašto tako misliš? Šta sve rade glavni junaci u narodnim bajkama? Ko je glavni lik u ovoj bajci? Zašto se onda Pepeljuga ne bori protiv zmaja i nikoga ne spasava, ne savladava prepreke kao glavni muški likovi u narodnim bajkama? Čini se da ženski likovi treba da trpe i da lepo izgledaju, a muški da pokažu hrabrost, savlađujući različite prepreke. Ko je smislio tako različite uloge za ženske i muške likove u bajkama? Šta na osnovu toga saznajemo o životu žena i muškaraca u prošlosti?

Posle analize narodne bajke *Pepeljuga* trebalo bi raditi istoimeni dramski tekst Aleksandra Popovića. Razgovor se može početi pitanjima o utisku („Koja *Pepeljuga* vam se više svidela i zašto?”), a zatim od učenika/ca tražiti da detaljno uporede dva teksta, koristeći Venov dijagram (nacrtaju se dva velika kruga koja se seku, u preseku krugova piše se sve ono što je zajedničko za oba teksta – na primer, naslov, junakinja istog imena, maćeha koja ne voli Pepeljugu, korito, princ se ženi Pepeljugom..., a u preostalim delovima svakog kruga ono što je karakteristično za svaki tekst – na primer, za narodnu bajku: majka se pretvara u kravu, ne pojavljuje se otac, bajka, ozbiljan ton..., a za Popovićevu *Pepeljugu*: pojavljuju se car, otac i general, maćeha ima dve kćerke, Rozu i Pepinu, tekst je dramski, ton je humoristički...²⁷). Posle poređenja ova dva teksta, razgovor se može nastaviti sledećim pitanjima: Kako reaguje Roza kada je princ pozove da proba cipelicu? Zašto joj majka kaže: „E, moja Roza, baš si bistra kao boza”? Šta vi mislite o Rozi koja neće ni da proba cipelicu kad vidi da joj se sestra onesvestila od bola zbog toga što je ugurala svoju veliku nogu u cipelicu?

Deci se može reći da postoje razne varijante *Pepeljuge* (Peroova, braće Grim, Diznijeva), ali da je prva nastala u Kini u 9. veku kada su mala stopala smatrana lepim i ženstvenim i da je u 10. veku, prvo na dvoru, počelo povezivanje stopala devojkicama (da ne bi rasla) koje se zadržalo do savremenog doba (poslednji put je ovaj običaj u Kini zabranjen 1949. godine) (Zlatar, 2007). Zbog toga je dolazilo do deformiteta stopala. Još neka pitanja korisna za razgovor su: Ko u ovom tekstu procenjuje drugog po odeći? Kako na to reaguje general? Šta vi mislite o tome? Kakav je odnos oca prema kćerkama? Šta misliš o izdavanju carskog naređenja da se ne sme praviti razlika među decom? Šta mis-

lite o samom kraju teksta, o onome što kaže maćeha pošto ih car sve pozove na svadbu: „Bolje išta nego ništa... sad su moje kćeri princezine sestre, ipak...”?

Kada je u pitanju bajka braće Grim *Trnova Ružica*, na času treba problematizovati pasivnost junakinje i njeno svođenje na objekat, kao i to što princ ljubi Trnovu Ružicu dok ona spava, bez njenog pristanka. U delu sa pripremama pokazali smo na koji način se to može uraditi.

U dramskom tekstu Gvida Tartalje *Podela uloga* treba obratiti pažnju na nesrazmeran brojčani odnos muških i ženskih likova, imenovanje lica i poziciju devojkice (iako je predstavlja kao najpametniju, autor joj ne daje glas). Učenici/e se mogu podstaći na razmišljanje sledećim pitanjima: Koliko ima muških, a koliko ženskih likova u ovom tekstu? Zašto? Zašto svi dečaci imaju lična imena (Mirko, Pavle, Branko, Mile), a reditelj i devojkica nemaju? Šta je Devojkica šapnula Reditelju? Zašto devojkica ne govori ništa, za razliku od muških likova? Koja je njena glavna osobina? Da li to važi za sve devojkice, pošto se junakinja zove Devojkica? Obrazloži odgovor. Da li devojkice, iako su najpametnije, treba da čute i drugima *šapuću rešenja*, kao ova devojkica u tekstu? Objasnite svoje mišljenje. Napišite poruku autoru teksta o tome zašto je važno da se čuje glas devojkica.

Bajka *Oldanini vrtovi* Grozdane Olujić zanimljiva je iz rodnog ugla zbog toga što se u njoj pojavljuju isključivo ženski likovi (usamljena devojkica, mišica, vila Oldana, majka), što je retko u nastavnom programu. Bajka ima i ekološku dimenziju koju takođe treba osvetliti, ali je prostor u koji je smeštena radnja rodno stereotipan – devojkica umesto betona poželi cveće i nađe se u predivnom vrtu. Oldana nudi devojkici, čije je lice unakaženo u požaru, da ostane u njenom svetu i izgubi ožiljke, ali devojkica odlučuje da se vrati kući kako njena majka ne bi bila tužna. Oldana se divi tome što devojkica voli majku više od sebe jer, prema njenim rečima, u vilinskom svetu svako sebe voli najviše. Iako su vrednosti koje ova bajka afirmiše pozitivne, mogu se nazreti i dva tipa ženskosti – jedan koji predstavljaju devojkica i njena majka i koji podrazumeva plašljivost, brigu o drugom, požrtvovanje, ljubav, pažnju: „Ti si jedina prihvatila patnju da drugi ne bi patio” i drugi – asertivan, koji oličava vila. Ali čak i vila prednost daje prvom tipu i nagrađuje devojkicu. Autorka vraća junakinju u skućeni prostor stana u neboderu,

²⁷ Takođe, može se raditi Venov dijagram za narodnu bajku *Pepeljuga* i *Pepeljugu* braće Grim ili Diznijev crtani film.

dok primamljivi drugi svetovi ostaju neistraženi. Pitanja kojima se može pokrenuti razgovor sa učenicima/ama: Kome je namenjena ova bajka – devojčicama, dečacima ili podjednako i jednim i drugima? Obrazložite svoj odgovor. Šta bi se dogodilo da je devojčica prihvatila da ostane u Oldaninim vrtovima? Kako biste vi postupili/e na devojčicinom mestu? Na koji način bi se bajka promenila da je glavni junak dečak?

Prilikom obrade priča iz zbirke *Knjiga za Marka Svetlane Velmar-Janković* (u programu su *Zlatno jagnje* i *Stefanovo drvo*) treba imati u vidu da se autorica služi postupkom mitologizacije – ona tematizuje svetosavski i kosovski mit, a u tekstove, pored toga, unosi čitav niz mitoloških, paganskih i hrišćansko-patrijarhalnih elemenata (Todorov, 2016). Važno je u radu sa decom demitologizovati priče Svetlane Velmar-Janković jer ona nemaju kritičku distancu prema tekstu, već ga uglavnom doživljavaju kao istinu. Neophodno je, na primer, razmotriti tvrdnju da je Rastko Nemanjić „jedne noći... otišao peške sa grčkim kaluđerima na Svetu goru” ili da je despot Stefan Lazarević bio kao neki srpski Robin Hud.

Što se tiče rodne perspektive, trebalo bi ukazati na način *proizvođenja muškosti* u pričama o srpskim vladarima i to povezati sa iskustvom dece. I Rastko Nemanjić i Stefan Lazarević moraju da se suoče sa sopstvenim strahovima i da ih prevaziđu kako ne bi bili kukavice i slabići u svojim i očima okoline. Ovi tekstovi grade sliku o tome da pravi muškarac treba da bude hrabar, odlučan, vešt kako bi stekao poštovanje. Iako su oba dečaka okrenuta obrazovanju, to nije dovoljno da bi stekli odgovarajući status. Takođe, postoji kontrast u građenju ženskih i muških likova i oni su rodno stereotipni. Knez Lazar je predstavljen kao strog otac, koji ni ne naslućuje sinovljevu agoniju, dok je majka, kneginja Milica, nežna i pomaže sinu da prevaziđe sopstvenu slabost.

U diskusiji sa decom o *Zlatnom jagnjetu* treba pitati: Kako su se starija braća Vukan i Stefan odnosila prema najmlađem, Rastku, i zašto? Šta znači da su oni umeli da budu *sinovi svog oca*, a on nije? Ovo u tekstu govori pripovedač, ali ko to u stvari misli? U vezi sa *Stefanovim drvetom* možete pitati decu: Kako su predstavljene tuče između braće Stefana i Vuka? Zašto Stefan iako je još mali mora da uči *muške* veštine, kao što su mačevanje, bacanje koplja i strele, jahanje? Kakvi su njegovi otac i majka, kako se odnose prema dečaku? Ko vam se više sviđa i zašto? Šta mislite

o tome što Stefan plače kad se ispovedi drvetu? Da li je u redu da dečaci plaču? Objasnite svoj odgovor. Da li ste se nekad našli/e u situaciji da vam se neko podsmeva zato što se ne ponašate onako kako se to očekuje od dečaka ili devojčica vašeg uzrasta? Ili se u takvoj situaciji našao neko koga poznajete? Ili ste se vi podsmevali nekome? Opišite situaciju. Šta osoba može da uradi u takvoj situaciji? Važno je kod učenika/ca razvijati razumevanje i prihvatanje različitosti.

Roman *Alisa u zemlji čuda* Luisa Kerola kanonsko je delo književnosti za decu i tumačen je na različite, čak potpuno suprotne načine (Donglai Shi, 2016). Dok pojedina tumačenja slave Alisu kao feminističku ikonu, novija govore o Kerolovom romanu kao antifeminističkom ili čak o Alisi kao kolonizatorici Zemlje čuda. Tako za jedne Alisa predstavlja subverzivni rodni model, dok drugi, tumačeći roman, ukazuju na Kerolovu opsjednutost devojčicama i njegov mizogini strah od odraslih žena. Imajući u vidu svu složenost romana, u ovom priručniku ponudili smo pripremu za čas koja nam se čini pogodnom za uzrast učenika/ca četvrtog razreda i ona se, pre svega, odnosi na analizu lika glavne junakinje, sa željom da njena avantura bude osnažujuća za decu, posebno za devojčice.

Ponekad se, u okviru analize, može iskoristiti samo deo teksta kako bi se naglasio neki rodni aspekt. Tako, na primer, *Priča o dečaku i Mesecu* Branka V. Radičevića ima narativni okvir koji govori o tome kako je vešto pričala priče naratorova/autorova majka. Možete pitati učenike/ce od koga je narator/autor nasledio talenat za pričanje priča. Zašto njegova majka nije bila pisac? Koje književnice znate? Zašto u čitanci ima više muških autora? Ko vama priča priče? Da li neke smišlja? Neki ljudi koji su postali pisci za decu počeli su tako što su svojoj deci ili unucima/kama pričali priče, kao na primer, Astrid Lindgren, najpoznatija autorka za decu koja je stvorila Pipi Dugu Čarapu (kćerka joj je rekla kad je bila bolesna da želi da sluša priče o ovoj junakinji) ili Alan Aleksander Miln, tvorac avantura medveda Vinija Pua o kome je pričao svom sinu Kristoferu Robinu pred spavanje.

Posle obrade priče *Violina* Miroslava Demaka sa decom treba razgovarati o odsustvu ženskih likova. Za diskusiju se mogu koristiti sledeća pitanja: Gde su i zašto pošli pesnik i slikar? Kakav je to svet u koji su krenuli? Koga su sve sreli? Zašto u tom svetu nema žena i devojčica? Treba uvažiti različite odgovore ako su oni

zasnovani na tekstu (na primer, svet je čudesan jer se u njemu pojavljuju neobična zanimanja), ali učenicima/ama treba ponuditi i ideju o tome da se žene/devojčice smatraju manje vrednim (violinu treba ostaviti *onome ko najviše može*) i tražiti od njih da je prokomentarišu. Tekst može poslužiti i za gramatičku vežbu u kojoj se od učenika/ca traži da pronađu nazive svih zanimanja u muškom rodu i da ih prebace u ženski rod.

Predlog je da se u dopunskom izboru obrađuju pesme *Navijam za Violetu* Nedeljka Popadića i *Ima jedna Marija* Dragomira Đorđevića zato što u njima lirski subjekt dečak voli naslovnu junakinju koja je netipična. Kao i u trećem razredu, mogu se birati odgovarajući odlomci iz romana za decu, kao na primer, odlomci iz *Njegovih mračnih tkanja* Filipa Pulmana u kojima je glavna junakinja Lajra u nestereotipnim ulogama ili odlomci iz romana *Riba na vetru* Linde Malali Hant o pametnoj, hrabroj i duhovitoj devojčici Ali Nikerson koju drugi često smatraju *sporum, problematičnom i glupom*, a ispostavlja se da Ali ima disleksiju. Takođe, mogu se birati oni tekstovi iz knjige *20 izuzetnih devojčica koje su promenile svet* koji nisu obrađeni u prethodnom razredu.

5.3 Jezička kultura

I u četvrtom razredu osnovni oblici usmenog i pismenog izražavanja su prepričavanje, pričanje, opisivanje i izveštavanje. U okviru prepričavanja, učenici/e po programu treba da prepričavaju tekst sa promenom gramatičkog lica, što je veoma dobro za uočavanje rodne određenosti likova. Na primer, učenicima/ama se može zadati da prepričaju bajku *Trnova Ružica* tako što će zameniti uloge naslovne junakinje i carevića: Vile su bacile kletvu na carevića i on je zaspao stogodišnjim snom... Pred princezom se otvorila ograda od trnja, ona se probila do najviše kule i kad je videla lepog princa kako spava nije mogla da odoli a da ga ne poljubi... Može se zahtevati od dečaka da koriste prvo lice jednine, ali tako da su oni *Trnova Ružica* i da bajku prepričaju iz te perspektive, a od devojčica da zamisle da su princ i da prepričaju bajku iz njegove perspektive koristeći zamenicu *ja*. Takođe se rodna perspektiva može uneti i kroz *prepričavanje sa izmenom završetka fabule*, na primer, promeniti kraj *Oldaninih vrtova* tako što će devojčica ostati u Oldaninom svetu.

Kada je reč o pričanju, učenici/e treba da vežbaju pričanje u dijaloškoj formi. Mogli bi da dramatizuju neki tekst, na primer, *Nadžnjeva se momak i devojka*, i da izmisle sve dijaloge, šta bi mogao da kaže momak, a šta devojka, kao i ljudi iz okoline koji to posmatraju. U programu je i nastavljanje priče inspirisane datim početkom i unošenje dijaloga, upravnog govora u strukturu kazivanja. Na primer, učenicima/ama se može dati sledeći zadatak:

Nastavite ovu priču. U priči treba da bude dosta dijaloga. Koristite upravni govor.

Devojčice su došle na igralište i htele da igraju fudbal sa dečacima. Jedna je rekla: „Mi smo fudbalerke i želimo da se igramo sa vama“. Kapiten je odgovorio: „Ne može! Vi ste devojčice. Devojčice ne znaju da igraju fudbal. Sklanjajte se oдавde i nemojte da nam smetate!“

Pored opisivanja slika koje prikazuju pejzaže i enterijere, predviđeno je i opisivanje slika koje predstavljaju portrete. Učenicima/ama se mogu dati portreti iz knjige *20 devojčica koje su promenile svet* ili portreti nekih znamenitih žena preuzeti sa interneta. Zadatak je da ih detaljno opišu tako da se na osnovu njihovog opisa može naslikati veran portret. Pored toga, učenici/e treba da pretpostave ko je bila i čime se bavila osoba sa slike, a za domaći zadatak treba da saznaju ko su zapravo bile žene sa portreta i zašto su one značajne.

5.4 Pripreme za časove

Nastavna jedinica: Priloške odredbe za mesto, vreme i način

Cilj: Osposobljavanje učenika/ca za prepoznavanje priloških odredbi za mesto, vreme i način

Ishodi

Učenik/učenica:

- prepoznaje subjekat i glagolski predikat;
- prepoznaje pravi objekat (u akuzativu) i priloške odredbe za vreme, mesto i način;
- proširuje rečenicu odgovarajućim priloškim odredbama za mesto, vreme i način.

Tok časa

Uvodni deo: Obnavljanje službe reči u rečenici.

Nastavnik/ca najavljuje da će se na ovom času obnavljati služba reči u rečenici i učiti priloške odredbe za vreme, mesto i način i da bi na kraju časa svi/e učenici/e trebalo da znaju da odrede te priloške odredbe u rečenici. Zatim se učenici/e podele u pet grupa i svaka grupa izvlači jednu cedulju na kojoj je odštampana ili ispisana jedna rečenica. Zadatak za grupe je da analiziraju rečenicu – da odrede predikat, subjekat i objekat. Pre nego što grupe počnu da rade, nastavnik/ca pita učenike/ce šta je subjekat i kako ga određujemo u rečenici; šta je predikat i kako ga određujemo u rečenici i šta je objekat i kako ga određujemo u rečenici.

Rečenice za grupe:

1. Slavko kuva ručak.
2. Ana igra fudbal.
3. Ceca drži govor.
4. Aca čuva brata.
5. Baka igra šah.

Kada grupe završe zadatak, pošalju svoja rešenja grupi sa njihove desne strane, koja ih pregleda, a zatim se sva rešenja zajednički proveravaju.

Glavni deo: Određivanje priloških odredbi u rečenici i proširivanje rečenice priloškim odredbama.

Sledeći zadatak za grupe je da slože isečene delove rečenice i da ih stave u odgovarajuće polje. Rečenica glasi:

U ovom trenutku odlučna vatrogaskinja hrabro spasava uplašeno dete iz zapaljenog stana.

Nastavnik/ca je iseče kako je pokazano u tabeli ispod. Grupe dobijaju prazne tabele sa naznačenim delovima rečenice i isečene delove treba da zalepe u odgovarajuće polje.

KADA?		KAKO?			GDE?
Priloška odredba za vreme	Subjekt	Priloška odredba za način	Predikat	Objekat	Priloška odredba za mesto
U ovom trenutku	odlučna vatrogaskinja	hrabro	spasava	uplašeno dete	iz zapaljenog stana

Kada grupe završe, pošalju svoje rešenje grupi koja sedi levo od njih i koja pregleda rešenja, a zatim se ona zajednički proveravaju. Nastavnik/ca pita učenike/ce na koja pitanja se dobijaju određene priloške odredbe, a zatim se ta pitanja upišu u tabelu iznad priloških odredbi.

Novi zadatak za grupe je da prošire svoje prvobitne rečenice tako što će im dodati priloške odredbe za vreme, mesto i način. Svaka grupa pročita svoj primer, a ostali treba da odrede priloške odredbe iz njihovog primera.

Završni deo: Proveravanje naučenog.

Učenici/e imaju zadatak da podvuku i odrede priloške odredbe u sledećim primerima (svako za sebe):

1. Ženska odbojkaška ekipa žestoko se borila na turniru u Kini prošlog meseca.
2. Moj tata je juče u našoj letnjoj kuhinji uspešno napravio čokoladnu tortu.
3. Stefan je danas na času biologije neprekidno brbljao.

Rešenja se zajednički proveravaju.

Napomena: Ako učenici/e budu komentarisali/e primere, nastavnik/ca pokreće diskusiju sa njima.

Nastavna jedinica: *Trnova Ružica*, braća Grim

Cilj: Osposobljavanje učenika/ca za tumačenje bajke

Ishodi

Učenik/učenica:

- prepoznaje karakteristike bajke;
- uočava veze između pojedinih događaja;
- uočava postupke likova, njihove osobine i odnose među likovima;
- objašnjava i vrednuje događaje i postupke likova u tekstu.

Tok časa

Uvodni deo: Slušanje i doživljavanje bajke.

Nastavnik/ca najavljuje učenicima/ama da će na ovom času slušati i analizirati bajku *Trnova Ružica* braće Grim.²⁸ Posle slušanja bajke razgovara se o tome kako su je učenici/e doživeli: Kakav je utisak na vas ostavila ova bajka? Šta vam se dopalo u ovoj bajci? Šta vam se nije dopalo?

Glavni deo: Analiza teksta.

Sadržaj bajke može se analizirati pomoću sledećih pitanja: O čemu se govori u ovoj bajci braće Grim? Koje osobine bajke ste prepoznali dok ste slušali/e tekst? Kako naslov ponekad može da nam pomogne u određivanju glavnog lika? Na osnovu čega određujemo ko je glavni lik u nekoj bajci? Kako se ponaša i šta sve radi da bi rešio probleme? Ko je glavni lik u ovoj bajci? Šta radi junakinja tokom najvećeg dela bajke? Koje su njene glavne osobine? Pronađi i podvuci njene glavne osobine u trećem pasusu. Šta znači da je princeza bila čedna?

Rodno određenje junakinje može se razmotriti pomoću sledećih pitanja: Navedi darove koje suđaje daju Trnovoj Ružici na rođenju. Da su car i carica dobili muško dete da li bi mu suđaje dale iste darove kao devojčici? Obrazložite odgovor. Da li devojka treba da bude pametna i hrabra? Obrazložite odgovor. Zašto joj nijedna suđaja ne daje takav dar? Zašto su carevu kćerku prozvali Trnova Ružica? Čemu je služila trnova ograda oko dvorca?

Takođe, važno je podstaći učenike/ce da razmisle o tome da li je u redu što carević ljubi Trnovu Ružicu dok ona spava i ne može da mu da svoj pristanak. U bajci piše da su mnogi mladići pokušavali da kroz živu ogradu uđu u dvorac, ali su ostajali da vise na trnju i umirali na žalostan način. Zašto i kako je onda poslednji carević uspeo da uđe u dvorac? Šta mislite o tome što je poljubio princezu u trenutku kada je ona spavala i nije mogla da mu da svoj pristanak? Da li je to u redu? Obrazložite. Kako vam zvuči ideja o tome da princ spava, a da ga princeza probudi svojim poljupcem? Šta bi drugi likovi rekli o tome? Uporedi kraj ove bajke sa krajem crtanog filma *Zaleđeno kraljevstvo* – u čemu je sličnost, a u čemu razlika?

Završni deo: Proveravanje naučenog.

Zamislite da ste suđaje i darujte bebi devojčici tri najbitnije stvari za život. Zapišite ih u sveske. Kada učenici/e završe, čitaju svoje i komentarišu druge odgovore.

²⁸ Audio verzija bajke može se naći na: <https://www.youtube.com/watch?v=KNXWplaXYpY>

Nastavna jedinica: *Alisa u zemlji čuda*, Luis Kerol

Cilj: Osposobljavanje učenika/ca za analizu književnog lika

Ishodi

Učenik/učenica:

- određuje karakteristične osobine, osećanja, izgled i postupke likova;
- određuje odnose među likovima u književnoumetničkom tekstu;
- objašnjava i vrednuje događaje i postupke likova u tekstu;
- tumači osobine, ponašanje i postupke likova pozivajući se na tekst.

Tok časa

Uvodni deo: Objašnjenje društveno-istorijskog konteksta u kome je roman nastao.

Nastavnik/ca objašnjava učenicima/ama da se vreme kada je nastao Kerolov roman *Alisa u zemlji čuda* u Ujedinjenom Kraljevstvu naziva viktorijansko doba, po kraljici Viktoriji koja je tada vladala. Iako je kraljica bila na čelu države i imala veliku moć, od ostalih žena se u to vreme očekivalo da budu slabe, bespomoćne, poslušne, pokorne, da se žrtvuju za druge, da budu *anđeli u kući*, dobre domaćice i majke. Brak je bio jedina karijera za žene i smatralo se da ne treba da donose odluke, već da slušaju svoje muževe. Da bi postale takve, trebalo ih je još od detinjstva vaspitavati u odgovarajućem duhu. Od devojčica se očekivalo da budu religiozne, ozbiljne, moralne, intelektualne na prefinjen, društveno prihvatljiv način i, iznad svega, poslušne, da slušaju roditelje i stariju braću (Dickinson 2017: 31). Danas ćemo ispitati koliko se glavna junakinja Kerolovog romana *Alisa u zemlji čuda* uklapa u taj okvir.

Glavni deo: Analiza Alisinog lika.

Pre nego što dobiju zadatke za rad u grupama, učenike/ce treba pitati ko je Alisa, kako bi naveli/e osnovne informacije o glavnoj junakinji i ukratko se podsetili/e sadržaja romana.

Učenici/e se zatim podele u grupe i svaka grupa dobije sledeći radni list na kome su navedene neke situacije u kojima se Alisa našla i njene reakcije u tim situacijama. Zadatak za učenike/ce je da odrede koje osobine je Alisa ispoljila u tim situacijama.

Radni list

Pred vama je deset kratkih odlomaka iz romana *Alisa u zemlji čuda* engleskog pisca Luisa Kerola. Pročitajte ih i pored svakog odlomka napišite koje je osobine Alisa pokazala u izabranoj situaciji. To može biti jedna ili više osobina. Pripremite se da obrazložite svoje odgovore.

1. „Goreći od radoznalosti Alisa se stušiti za Zecom preko polja i vide ga kako šmugnu u veliku zečju rupu ispod živice. I Alisa se istog trena sjuri sa njim u tu rupu, ne pomišljajući uopšte kako će izaći iz nje.”
2. „Pa posle ovakvog padanja – pomisli Alisa – neće mi ništa biti ako se desi da se skotrljam niz stepenište! Svi će mi se kod kuće diviti kako sam hrabra! Ma ne bih ni pisnula da se stropoštam sa našeg krova!”
3. „Lako je reći: Popij me, ali mudra devojčica, kao što je bila Alisa nije htela da to uradi tako naprečac. – A ne, prvo ću da pogledam da negde ne piše OTROV.”
4. „ – Stidi se! – prekori Alisa samu sebe. Tako velika devojčica (a to je zaista mogla za sebe da kaže) pa cmizdri! Odmah da si prestala! – Ali ona nastavi da plače sve jače, lijući potoke suza, sve dok se oko nje ne napravi pravo pravcato jezero...”
5. „ – Sigurna sam da nisam Ada – reče Alisa jer ona ima divne dugačke lokne, a moja kosa je sasvim prava; i sigurna sam da ne mogu da budem Mejbel, jer ja znam tolike stvari, a ona je, pih, takva neznalica.”
6. „Ona je obično sama sebi davala vrlo dobre savete (ali ih se retko pridržavala) a ponekad bi sebe tako oštro izgrdila da su joj suze navirale na oči.”
7. „Čak se i dugo prepirala sa Lorijem, koji se na kraju uzjogunio, pa je samo ponavljao: – Ja sam stariji od tebe, ja to sigurno bolje znam! – Ali Alisa se nije predavala dok joj ne kaže koliko ima godina, a Lori nije hteo da joj kaže, pa tako više nisu imali šta da razgovaraju.”
8. „ – Pa baš kad me pitaš – zbunjeno će Alisa – mislim da nisam...
– Onda ne treba ni da pričaš – reče Šeširdžija.
Takvu neučtivost Alisa više nije mogla da podnese. Ona ustade u znak negodovanja i ode.”
9. „ – Opet si se zamislila? – upita je Vojvotkinja i ponovo je ubode svojom malom šiljatom bradom.
– Imam pravo da mislim – odgovori Alisa oštro, jer je sve ovo počinjalo da joj postaje dosadno.”
10. „ – Neka porota počne suđenje – reče Kralj već dvadeseti put tog dana.
– Ne, ne! – reče Kraljica. – Najpre presuda, pa onda suđenje.
– Koješta! – reče Alisa glasno. – Ko je još to čuo da se prvo donese presuda, a onda počne suđenje!
– Zaveži! – reče Kraljica crveneći.
– Neću! – reče Alisa.
– Odrubite joj glavu! – povika Kraljica iz sveg glasa.
Niko se ne pomeri sa mesta.
– Mnogo se ja obazirem na to... – reče Alisa. (Ona je već porasla do svoje prave veličine). – Vi ste samo običan špil karata.”

Kada grupe završe sa radom, rezultati se sumiraju frontalno u velikoj tabeli tako što jedna grupa saopštava svoje rezultate, a zatim se oni proveravaju sa ostalima, dopunjavaju ako je potrebno i upisuju u tabelu. Na kraju svi đaci imaju popunjen formular koji lepe u svesku. Tabela može izgledati ovako:

Odlomci iz romana	Alisine osobine
1. „Goreći od radoznalosti Alisa se stuši za Zecom preko polja i vide ga kako šmugnu u veliku zečju rupu ispod živice. I Alisa se istog trena sjuri sa njim u tu rupu, ne pomišljajući uopšte kako će izaći iz nje.”	radoznalost, aktivnost
2. „Pa posle ovakvog padanja – pomisli Alisa – neće mi ništa biti ako se desi da se skotrljam niz stepenište! Svi će mi se kod kuće diviti kako sam hrabra! Ma ne bih ni pisnula da se stropoštam sa našeg krova!”	hrabrost
3. „Lako je reći: Popij me, ali mudra devojčica, kao što je bila Alisa nije htela da to uradi tako naprečac. – A ne, prvo ću da pogledam da negde ne piše OTROV.”	promišljenost, opreznost
4. „ – Sigurna sam da nisam Ada – reče Alisa jer ona ima divne dugačke lokne, a moja kosa je sasvim prava; i sigurna sam da ne mogu da budem Mejbel, jer ja znam tolike stvari, a ona je, pih, takva neznalica.”	obrazovanost
5. „Ona je obično sama sebi davala vrlo dobre savete (ali ih se retko pridržavala) a ponekad bi sebe tako oštro izgrdila da su joj suze navirale na oči.”	samostalnost
6. „Čak se i dugo prepirala sa Lorijem, koji se na kraju uzjogunio, pa je samo ponavljao: – Ja sam stariji od tebe, ja to sigurno bolje znam! – Ali Alisa se nije predavala dok joj ne kaže koliko ima godina, a Lori nije hteo da joj kaže, pa tako više nisu imali šta da razgovaraju.”	inteligencija, samopoštovanje, snalažljivost
7. „ – Pa baš kad me pitaš – zbunjeno će Alisa – mislim da nisam... – Onda ne treba ni da pričaš – reče Šeširdžija. Takvu neučtivost Alisa više nije mogla da podnese. Ona ustade u znak negodovanja i ode.	samopoštovanje, nezavisnost
8. „ – Opet si se zamislila? – upita je Vojvotkinja i ponovo je ubode svojom malom šiljatom bradom. – Imam pravo da mislim – odgovori Alisa oštro, jer je sve ovo počinjalo da joj postaje dosadno.”	samopoštovanje
9. „ – Neka porota počne suđenje – reče Kralj već dvadeseti put tog dana. – Ne, ne! – reče Kraljica. – Najpre presuda, pa onda suđenje. – Koješta! – reče Alisa glasno. – Ko je još to čuo da se prvo donese presuda, a onda počne suđenje! – Zaveži! – reče Kraljica crveneći. – Neću! – reče Alisa. – Odrubite joj glavu! – povika Kraljica iz sveg glasa. Niko se ne pomeri sa mesta. – Mnogo se ja obazirem na to... – reče Alisa. (Ona je već porasla do svoje prave veličine). – Vi ste samo običan špil karata.	hrabrost, odlučnost, samouverenost

Analiza se produbljuje sledećim pitanjima: Objasnite kako se Alisa menja tokom romana. Šta Alisa radi na početku romana kada je previše mala da dohvati ključ ili prevelika da uđe u vrt? Kako se Alisa ponaša na kraju romana, u toku suđenja? Kako reaguje na kraljičine naredbe? Koje Alisine osobine su vam se najviše svidеле i zašto? Šta je *Zemlja čuda* i koje osobine su potrebne da bi se neko snašao u *Zemlji čuda*? Uporedite Alisu sa glavnim junakinjama drugih tekstova, po čemu im je slična, a po čemu se razlikuje.

Završni deo:

Predlog pitanja za usmeravanje razgovora: Da li se Alisa uklapa u model viktorijanske devoјčice o kome smo govorili na početku ovog časa? Objasnite svoj odgovor. Da li su ovakve devoјčice moguće samo u fantastičnim romanima? Kako Alisina sestra vidi Alisu u budućnosti? Da li se vi slažete sa tim? Zašto?

Nastavna jedinica: Izveštavanje (o rodnom istraživanju čitanke)

Cilj: Osposobljavanje učenika/ca za pisanje ekspoziornog teksta

Ishodi

Učenik/učenica:

- sastavlja kratak ekspoziorni tekst;
- koristi fond reči primeren uzrastu;
- piše jasnim, potpunim, dobro oblikovanim rečenicama;
- vrednuje sopstveni i tekst drugih učenika/ca na osnovu postavljenih kriterijuma.

Tok časa

Uvodni deo: Upoznavanje učenika/ca sa načinom istraživanja, zadacima u okviru istraživanja i elementima izveštaja.

Nastavnik/ca objasni učenicima/ama da će raditi jedno malo istraživanje čitanki. Njihov zadatak je da prebroje koliko ima devoјčica/žena, a koliko dečaka/muškaraca na ilustracijama u čitanci i da odrede šta rade devoјčice/žene, a šta dečaci/muškarci na tim ilustracijama. Potrebno je da odrede koliko devoјčica/žena i koliko dečaka/muškaraca obavlja određenu aktivnost.

Radni list za istraživanje

Broj devojčica/žena na ilustracijama u čitanci:		Broj dečaka/muškaraca na ilustracijama u čitanci:	
Broj ilustracija na kojima su samo devojčice/žene:	Broj ilustracija na kojima su samo dečaci/muškarci:	Broj ilustracija na kojima su zajedno devojčice/žene i dečaci/muškarci:	
Aktivnosti devojčica/žena		Aktivnosti dečaka/muškaraca	
Bore se Grle se ili ljube Druže se Igraju se Istražuju Rade neki posao Pevaju ili sviraju Slikaju ili crtaju Penju se Pišu Pričaju Putuju Razmišljaju Sede Skaču Spavaju Stoje Trče Čitaju Rade nešto drugo, napišite šta _____		Bore se Grle se ili ljube Druže se Igraju se Istražuju Rade neki posao Pevaju ili sviraju Slikaju ili crtaju Penju se Pišu Pričaju Putuju Razmišljaju Sede Skaču Spavaju Stoje Trče Čitaju Rade nešto drugo, napišite šta _____	

Takođe, nastavnik/ca objašnjava učenicima/ama da izveštaj treba da sadrži sledeće delove:

1. Koji je bio cilj ovog istraživanja?
2. Na koji način je istraživanje obavljeno?
3. Koji su rezultati istraživanja?
4. Šta ste zaključili na osnovu rezultata?
5. Navesti preporuke i kome su one namenjene.

Nastavnik/ca objašnjava svaki element izveštaja: na primer, cilj je ono što smo želeli da postignemo; odgovor na drugo pitanje je opis metodologije – objašnjenje kako smo radili, šta smo analizirali, šta smo koristili prilikom analize...; rezultati: na primer, broj devojčica/žena i broj dečaka/muškaraca na ilustracijama... Najviše devojčica/žena je na ilustracijama predstavljeno kako... (napisati šta rade). Zaključci se formulišu upoređivanjem rezultata: na primer, na ilustracijama je predstavljeno mnogo više dečaka/muškaraca nego devojčica/žena. Preporuka za ilustratore na osnovu prethodnog zaključka je da treba da predstave podjednak broj devojčica/žena i dečaka/muškaraca.

Radni list za istraživanje

Cilj istraživanja	
Kako je istraživanje urađeno?	
Rezultati	
Zaključci	
Preporuke	

Glavni deo: Učenici/e rade istraživanje u malim grupama i zajednički pišu izveštaj.

Završni deo: Izveštaji se čitaju, upoređuju i komentarišu, a zatim se određuje koji je izveštaj najpotpuniji.

6. Literatura

Althusser, L. (1971). *Ideologija i ideološki aparati države*. Preuzeto 26. marta 2019. sa <http://gerusija.com/downloads/Ideologija%20i%20ideoloski%20aparati%20drzave.pdf>

Blagojević, M. (2002). Mizoginija: kontekstualna i/ili univerzalna? *Polni stereotipi*, Nova srpska politička misao, posebno izdanje 2, 23–24.

Babović, M. (2018). *Indeks rodne ravnopravnosti u Republici Srbiji*. Beograd: Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije.

Bošković, V. (2015). *Diskurzivna sredstva za izražavanje rodnih ideologija na primeru studentske populacije u Srbiji* (doktorska disertacija), Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu.

Branković, B., Ignjatović, T. (Ur.) (2004). *Rodna ravnopravnost u školi, priručnik za nastavnike/ce*. Beograd: Kanadska agencija za međunarodni razvoj.

Braun, D. (2005). *Hogar Strašni: najbolje od mene*. Beograd: Beli Put.

Ćeriman, J., Stefanović, J., Glamočak, S., Korolija, M. (2019). *Rodna analiza nastavnih programa i udžbenika za srpski jezik od prvog do četvrtog razreda osnovne škole*. Beograd: Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije.

De Bovoar, S. (1982). *Drugi pol*. Beograd: BIGZ.

Dickinson, M. (2017). *She Can Do It: Messages of Female Empowerment in Lewis Carroll's Alice in Wonderland and Roald Dahl's Matilda*. Preuzeto 27. marta 2019. sa http://repository.stcloudstate.edu/engl_etds/89

Donglai Shi, F. (2016) Alice's Adventures in Wonderland as an AntiFeminist Text: Historical, Psychoanalytical and Postcolonial Perspectives. *Women: A Cultural Review* 27(2), str. 177–201.

Favili, E., Kavalo, F. (2018). *Priče za laku noć za male buntovnice: 100 priča o izuzetnim ženama*. Beograd: Vulkan izdavaštvo.

Filipović, J. (2011). Rod i jezik. U Milojević, I., Markov, S. (Ur.) (2011) *Uvod u rodne teorije*. (str. 409–425) Novi Sad: Mediterran Publishing.

Gordić Petković, V. (2012). Alisa i(li) Hermiona: rodne perspektive karakterizacije ženskih likova u književnosti za decu. *Detinjstvo*, XXXVIII(2), str. 3–9.

Henkel, K., Tomićić, M. (2016). *Pružite detetu sto mogućnosti umesto dve: o rodnim zamkama i teškoćama u svakodnevnom životu*. Beograd: Kreativni centar.

Ignjatović, T. (2018). Zašto tema rodno zasnovanog nasilja u redovnom školskom programu? U Ignjatović T. (Ur.) (2018). *Zašto i kako o temi rodno zasnovanog nasilja u školskom programu u srednjim školama?* (str. 8–26) Beograd: Autonomni ženski centar.

Ivić, I., Pešikan, A., Antić, S. (2001). *Aktivno učenje: priručnik za primenu metoda aktivne nastave/učenja*. Beograd: Institut za psihologiju.

Jančec, L. (2017). *Skriveni kurikulum – neslužben, nezapisan, teško vidljiv, a ključan...* Preuzeto 26. marta 2019. sa <https://gkr.hr/Magazin/Pernica/Skriveni-kurikulum-nesluzben-nezapisan-tesko-vidljiv-a-kljucan>

Jarić, I. (1994). Začarani krug predstava o muškom i ženskom. U Rosandić, R., Pešić V. (Ur.) *Ratništvo, patriotizam, patrijarhalnost*. (str. 105 – 116) Beograd: Centar za antiratnu akciju i Grupa MOST.

Jarić, I. (2002). Rodni stereotipi. *Polni stereotipi, Nova srpska politička misao*, posebno izdanje 2, 5–21.

Kos, S. (2011). Žena i ideologija(e) – feministička poetika Aleksandre Berkove. *Umjetnost riječi: časopis za znanost o književnosti* 55(3–4), str. 211–241.

Macionis, J. (2001). *Sociology*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.

Mijić Nemet, I. (2016). *Slikovnice i ideologija. Detinjstvo: časopis o književnosti za decu*, XLII(2), str. 127–135.

Mitrović, J., Bajić, S. (2018). *Kakva ženska*. Beograd: Kreativni centar.

Morrison, D. *Brave: A Feminist Perspective on the Disney Princess Movie*. Preuzeto 18. februara 2019. sa <https://pdfs.semanticscholar.org/32f1/685ecfc49ccef9899b5d87b454d1ce930131.pdf>

Nešić, I. (2018). *Priče o prkosnim Srpkinjama*. Beograd: Urban Reads.

Panić, Jelena (2004). Vežbamo reči u ženskom rodu. U Branković, B., Ignjatović, T. (Ur.). *Rodna ravnopravnost u školi, priručnik za nastavnike/ce*. Beograd: Kanadska agencija za međunarodni razvoj.

Paseka, A. (2004). *Gender perspektiva u nastavi: mogućnosti i poticaji*. Sarajevo: Heinrich Böll, Regionalni ured Sarajevo i Kulturkontakt Austrija.

Pravilnik o nastavnom planu za prvi, drugi, treći i četvrti razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja i nastavnom programu za treći razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja, „Službeni glasnik RS – Prosvetni glasnik”, br. 1/2005, 15/2006, 2/2008, 2/2010, 3/2011, 7/2011-I, 7/2011-II, 1/2013, 11/2014, 11/2016-I i 11/2016-II.

Pravilnik o nastavnom planu i programu za prvi i drugi razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja, „Službeni glasnik RS – Prosvetni glasnik”, br. 10/2004, 20/2004, 1/2005, 3/2006, 15/2006, 2/2008, 2/2010, 7/2010, 3/2011, 7/2011-I, 7/2011-II, 1/2013, 4/2013, 14/2013, 5/2014, 11/2014, 11/2016-I, 11/2016-II i 6/2017.

Pravilnik o nastavnom programu za četvrti razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja, „Službeni glasnik RS – Prosvetni glasnik”, br. 3/2006, 15/2006, 2/2008, 3/2011, 7/2011-I, 7/2011-II, 1/2013, 11/2014, 11/2016-I, 11/2016-II i 7/2017.

Pravilnik o planu nastave i učenja za prvi ciklus osnovnog obrazovanja i vaspitanja i programu nastave i učenja za prvi razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja, „Službeni glasnik RS – Prosvetni glasnik”, broj 10/17.

Republički zavod za statistiku (2016). *Korišćenje vremena u Republici Srbiji, 2010. i 2015. godine*. Beograd: Republički zavod za statistiku.

Savet evropskih opština i regija sa partnerima (2006). *Evropska povelja o rodnoj ravnopravnosti na lokalnom nivou*. Preuzeto 26. marta 2019. sa <https://ravnopravnost.org.rs/wp-content/uploads/2017/03/Evropska-povelja-o-rodnoj-ravnopravnosti-na-lokalnom-nivou.pdf>

Savić, S. (2004). *Žena skrivena jezikom medija: kodeks neseksističke upotrebe jezika*. Novi Sad: Futura publikacija.

Stanojčić, Ž., Popović, Lj. (1999). *Gramatika srpskog jezika: udžbenik za I, II, III i IV razred srednje škole*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Stančetić, V. *Javne (praktične) politike, pojam, analiza, ciklus*. Preuzeto 26. marta 2019. sa http://gogol.rs/pdf/Prakticne%20politike_ciklus.pdf

Stefanović, J. (2010). Autonomija nastavnica i nastavnika u uvođenju rodne perspektive u nastavu srpskog jezika. U Vučo, J., Milatović, B. (Ur.) (2010). *Autonomija učenika i nastavnika u nastavi jezika i književnosti*. (str. 99–105) Nikšić: Filozofski fakultet.

Stefanović, J. (2017). *Svilena koža i pileće srce: rodni stereotipi u romanima iz lektire za osnovnu školu*. Novi Sad: Zavod za ravnopravnost polova.

Šljukić, D. (2018). Ženska istorija u dečjoj literaturi. *Knjiženstvo VIII*(8). Preuzeto 27. marta 2019. sa <http://www.knjizenstvo.rs/>

Sušnjara, S. (2014). Skriveni kurikulum. *Suvremena pitanja: časopis za prosvjetu i kulturu*, str. 35–42. Preuzeto 26. marta 2019. sa https://www.academia.edu/22001871/Sriveni_kurikulum

Todorov, V. (2016). O mitologizaciji i globalizaciji u *Knjizi za Marka Svetlane Velmar-Janković. Sinteze 10*, str. 55–67.

Trojano, R. (2018). *20 izuzetnih devojčica koje su promenile svet*. Beograd: Laguna.

Tuševljaković, D. (2012). Čardak ni na nebu ni na zemlji. U Pantić, B. (Ur.) (2012). *Srpske narodne bajke za decu XXI veka*. (str. 35–53) Beograd: Čarobna knjiga.

Zakon o ravnopravnosti polova. „Službeni glasnik RS”, broj 104 od 16. decembra 2009.

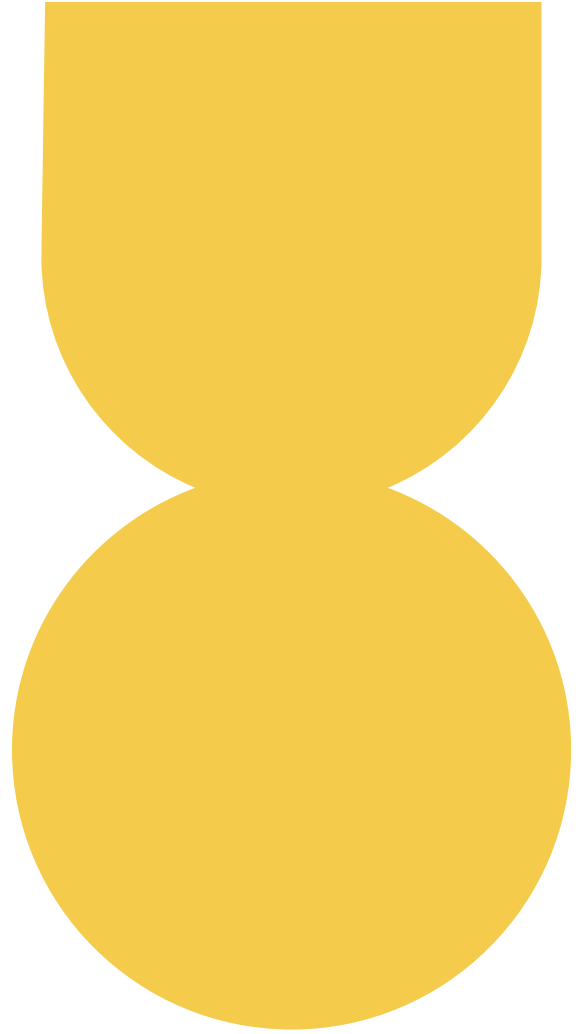
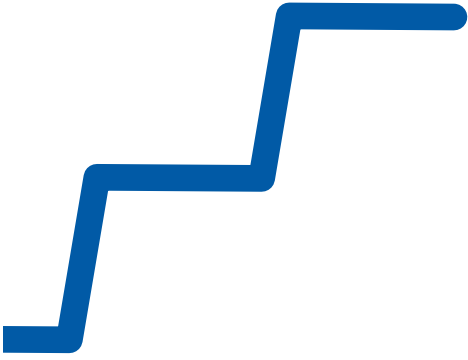
Zlatar, M. (2007). Kako je Perrault kastirao Pepeljugu. U Zlatar, M. (2007). *Novo čitanje bajke: arhetipsko, divlje, žensko*. (str. 71–91) Zagreb: Centar za ženske studije.

Korisni veb-sajtovi

<http://mini.bookvica.net> – ovaj veb-sajt pokrenule su i vode ga Pobunjene čitateljke, književne kritičarke koje se bave književnošću za decu i školskom lektinom.

<https://themidlifemamas.com/childrens-books-that-defy-gender-stereotypes/> – ova veb-strana je na engleskom jeziku i na njoj možete pročitati kratak prikaz 37 knjiga za decu koje podrivaju rodne stereotipe.

<http://www.knjizenstvo.rs/> – na ovom veb-sajtu nalazi se digitalna baza koja sadrži podatke o stvaralaštvu srpskih književnika od srednjeg veka do 1915. godine, kao i *Knjiženstvo, časopis za studije književnosti, roda i kulture*.

B

c

